

บทที่ 7

ยอร์จ วิลเฮล์ม ฟรีดริช เฮเกิล
GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL
ค.ศ. 1770-1831

เสถียร หอมขจร เรียบเรียง

ความนำ

ในบรรดาปรัชญาเมธีจิตนิยมของเยอรมันทั้งหลาย เฮเกิลเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ที่ได้พัฒนาปรัชญาสมัยใหม่อย่างมีระบบและกว้างขวางที่สุด งานเขียนของเฮเกิลนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองในเวลาต่อมาไม่น้อยทีเดียว นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ความคิดของเฮเกิล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทักษะที่เกี่ยวกับการเทีตทูนอำนาจสูงสุดของรัฐกิติ การกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรักชาติกิติ นับได้ว่าไม่เพียงแต่จะมีอิทธิพลต่อบรรดานักคิดทางการเมืองเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมไปถึงบรรดาผู้นำทางการเมืองบางคนด้วย ตัวอย่างที่พอจะยืนยันได้ก็คือ เบนนิตโต มุสโสลินี ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคฟาสซิสต์ในอิตาลี ก็เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับเอาแนวความคิดของเฮเกิลเป็นแกน ปรัชญาของพรรคและพัฒนาเป็นลัทธิฟาสซิสต์ ในเวลาต่อมา แม้ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อฝ่ายเยอรมันและอิตาลีแพ้สงคราม เป็นผลทำให้ลัทธิฟาสซิสต์ได้เสื่อมทรามลงในยุโรปตะวันตกแล้วก็ตาม แต่ลัทธินี้ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในประเทศที่กำลังพัฒนาหลายประเทศในปัจจุบัน

อิทธิพลของเฮเกิลที่มีต่อลัทธิชาตินิยมที่กล่าวนี้ เป็นเพียงการยกเอาส่วนหนึ่งของความคิดของเฮเกิลมาพิจารณาเท่านั้น ความจริงแล้ว ผลงานของเฮเกิลยังมีอยู่มาก โดยเฉพาะทักษะทางปรัชญาของเขา แต่เพื่อให้สอดคล้องกับขอบเขตของเนื้อหาวิชา เพราะฉะนั้น การนำเสนอความคิดของเฮเกิลในที่นี้จึงเป็นการให้ความสำคัญแก่ทักษะทางการเมืองมากกว่าทักษะในด้านอื่น แต่แต่ละ ทักษะอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจทักษะทางการเมืองของเฮเกิลก็จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้น การศึกษาความคิดของเฮเกิลซึ่งจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน กล่าวคือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นการพิจารณาถึงรากฐานของแนวความคิด โดยเฉพาะวิธีการที่ใช้เพื่อนำเสนอทักษะทางการเมือง สำหรับส่วนที่สองเป็นการพิจารณาถึงทักษะทางการเมืองโดยตรงได้แก่ เรื่องของรัฐ สถาบันทางการเมือง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทั้งสองส่วนต่างก็เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน

ใคร่ขอชี้แจงในเบื้องต้นว่า การทำความเข้าใจความคิดของเฮเกิลเป็นเรื่องยาก การใช้เวลาเพียงเล็กน้อยในการศึกษาอาจจะทำให้เกิดความสับสนและน่าเบื่อหน่าย หลายเรื่องเข้าใจยาก หากผู้ศึกษาประสบปัญหาดังที่กล่าวนี้ก็ขอให้ใช้ความพยายามต่อไป เพราะปรากฏการณ์เช่นนี้ได้เกิดขึ้นกับผู้ศึกษาความคิดของเฮเกิลหลายคนเช่นเดียวกัน บางท่านถึงกับกล่าวว่า “เราจะทำอะไรกันดีกับเฮเกิล? เพราะงานของเฮเกิลนั้นเป็นระบบเกินกว่าที่จะสรุปได้อย่างย่อ ๆ ยุ่งยากซับซ้อนเกินกว่าที่จะอ้างถึง (Quote) ขณะเดียวกันก็มีความสำคัญเกินกว่าที่จะละเลยเสียได้”(1) แม้แต่ในหมู่นักศิษย์ของเฮเกิลเองก็ยังมีความเห็นในทัศนะของเฮเกิลขัดแย้งกันที่เป็นเช่นนี้ สาเหตุใหญ่เป็นเพราะ “ถ้อยคำต่าง ๆ ที่เฮเกิลใช้นั้นส่วนใหญ่จะมีความหมายสองแง่อยู่เสมอ ทั้งเฮเกิลในการให้คำอธิบายปรัชญาของเขา มักจะขาดความสม่ำเสมอ โดยให้ความหมายและคำอธิบายที่ไม่เหมือนกันในแต่ละกรณี”(2) แม้ผู้เรียบเรียงจะตระหนักถึงปัญหาดังได้ชี้แจงแล้วก็ตาม แต่การขจัดปัญหาให้หมดไปนั้น ขณะนี้ยังเกิดความรู้สึกว่า เป็นเรื่องดูจะเกินสติปัญญาของตนอยู่นั่นเอง

1. ชีวิตและผลงาน

เฮเกิลเกิดที่เมืองสตูดการ์ต (Stuttgart) ประเทศเยอรมันนี เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม ค.ศ. 1770 บิดาเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย เมื่ออายุได้ 18 ปี เข้าศึกษาเกี่ยวกับศาสนาที่มหาวิทยาลัยทูบิงเกน (Tubingen) ได้รับปริญญาเอกทางด้านปรัชญาในปี ค.ศ. 1790 และได้รับประกาศนียบัตรทางศาสนาใน ค.ศ. 1793 ในขณะที่ศึกษาที่มหาวิทยาลัยทูบิงเกน เฮเกิลได้รู้จักและกลายเป็นมิตรสนิทกับเชลลิง (Schelling) ซึ่งต่อมาก็ได้เป็นนักปรัชญาผู้มีชื่อเสียงเช่นเดียวกัน นอกจากการศึกษาทางศาสนาแล้ว เฮเกิลยังให้ความสนใจหนังสือคลาสสิกของกรีก เช่น ของพลาโต และนักปราชญ์เยอรมัน เช่น ค้านท์ (Emmanuel Kant ค.ศ. 1724-1804) เพราะฉะนั้นเฮเกิลจึงมีความรู้เกี่ยวกับอภิปรัชญาของพลาโตตั้งแต่แรกเริ่ม ในขณะเดียวกันเขาก็ได้ชื่นชมกับนครรัฐ (polis) ในฐานะเป็นแบบอย่างของชุมชนแห่งศีลธรรม (ethical community) อาจจะเป็นเพราะความแตกแยกของคนเยอรมันและการขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสถาบันทางการเมืองที่เป็นอยู่ จึงมีส่วนทำให้เฮเกิลและนักคิดร่วมสมัยได้หันเหความสนใจไปสู่อุดมคติของกรีก เฮเกิลยังได้แก้ไขความล้มเหลวของกรีกที่จะทำให้เสรีภาพเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของมนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วย

หลังจากที่สำเร็จการศึกษาจากทูบิงเกน เฮเกิลได้ประกอบอาชีพเป็นครูส่วนตัวที่เบิร์น ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ แล้วย้ายไปแฟรงค์เฟิร์ต เยอรมันนี เวลาที่เป็นครูสอนพิเศษรวมแล้ว 7 ปี ในปี ค.ศ. 1799 บิดาของเฮเกิลถึงแก่กรรมและได้ทิ้งมรดกไว้ให้เขาส่วนหนึ่งไม่มากนัก เฮเกิลได้ตั้งรกรากที่เมืองเจน่า (Jena) และด้วยการชักชวนของเชลลิง เฮเกิล จึงได้สมัครเข้า

เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งเมืองเจนา ในปี ค.ศ. 1801 เฮเกิลได้รับตำแหน่งเป็นอาจารย์ผู้สอน ทบทวน (Tutor) ซึ่งมีรายได้เพียงค่าธรรมเนียมจากนักศึกษาเท่านั้น จนกระทั่งปี ค.ศ. 1805 เฮเกิลจึงได้รับตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์ประจำ และก็เป็นปีที่นโปเลียนได้ยกกองทัพ รุกรานเยอรมัน ในขณะที่กองทัพนโปเลียนยাত্রาผ่านถนนเมืองเจนา หลังจากที่ได้เห็นกองทัพ ของนโปเลียน เฮเกิลถึงกับวิจารณ์นโปเลียนว่าเป็น “วิญญาณของโลก (The soul of the world)”⁽³⁾ การที่เฮเกิลหลงใหลนโปเลียนเช่นนี้ บางคนถึงกับตั้งข้อสงสัยว่า ปรัชญาของเขาอาจจะมีส่วน เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้ที่แสวงหาอำนาจผู้นี้

แต่ในไม่ช้าเฮเกิลก็ได้เปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับนโปเลียน เรื่องที่เกิดขึ้นนี้อาจจะเป็นเพราะ เขาชื่นชม มาเคีย เวลลี มากกว่า มาเคีย เวลลี เป็นนักทฤษฎีที่เข้าใจธรรมชาติของอำนาจ และบทบาทของผู้นำที่สามารถสร้างความเป็นเอกภาพในหมู่ประชาชน นอกจากนี้การปฏิวัติ ใหญ่ในฝรั่งเศสยังส่งผลกระทบอย่างมากต่อเฮเกิลและนักคิดชาวเยอรมันร่วมสมัย การปฏิวัติ ทำลายต่อความแตกต่างทางชนชั้นของสังคมในเยอรมัน การปฏิวัติเป็นสัญลักษณ์แห่งการ จัดระเบียบทางสังคมใหม่บนพื้นฐานแห่งเหตุผล ความพยายามที่จะปลดแอกจากระบบฟิวดัลที่ ล้าสมัย เพื่อให้ตัวเองได้มีอิสระในการปกครองตนเอง สิ่งเหล่านี้มีส่วนทำให้นักคิด นักปราชญ์ ของเยอรมัน รวมทั้งเฮเกิล เกิดความรู้สึกต่อต้านนโปเลียน และการปฏิวัติกระตุ้นให้เกิดความ รักชาติในหมู่ประชาชน และสนับสนุนให้รัฐมีอำนาจสูงสุดเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ

ระหว่างปี ค.ศ. 1808-1816 เขาได้ไปเป็นศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัย นูเรมเบิร์ก (หนังสือบางเล่มว่าเป็นตำแหน่งครูใหญ่ใน Gymnasium in Nuremberg) ค.ศ. 1811 เฮเกิลแต่งงาน กับ Marie Von Tucker ซึ่งอายุอ่อนกว่าเขาถึง 22 ปี ระหว่าง ค.ศ. 1816-1818 เฮเกิลได้รับเชิญ ให้เป็นศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยไฮเดินเบิร์ก ต่อมาในปี ค.ศ. 1818 เฮเกิลได้ย้ายไปรับ ตำแหน่งแทนฟิชเต (Fichte) ซึ่งถึงแก่กรรม ที่มหาวิทยาลัยเบอร์ลิน เฮเกิลดำรงตำแหน่งศาสตรา- จารย์ สาขาปรัชญา ที่มหาวิทยาลัยเบอร์ลิน จนกระทั่งถึงแก่กรรมด้วยโรคอหิวาต์ระบาดเมื่อ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1831 ในระยะเวลา 13 ปี ที่มหาวิทยาลัยเบอร์ลินนี้ เฮเกิลมีชื่อเสียง โด่งดังมาก พร้อม ๆ กับที่ความคิดอนุรักษนิยมของเขาที่เพิ่มมากขึ้นตามอายุขัย เฮเกิลได้รับ การยกย่องอย่างสูงจากรัฐบาลปรัสเซีย และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จาก กษัตริย์ปรัสเซียในปีที่เขาถึงแก่กรรมนั่นเอง เฮเกิลได้รับตำแหน่งอธิการบดีหนึ่งปี ก่อนที่ เขาจะถึงแก่กรรม

ผลงานของเฮเกิลมีอยู่หลายเล่มด้วยกัน เป็นต้นว่า ในปี ค.ศ. 1807 ตีพิมพ์งานชิ้นแรก ชื่อ ปรากฏการณ์วิทยาว่าด้วยจิต (The Phenomenology of Spirit) ค.ศ. 1812-1816 เรื่องศาสตร์ แห่งตรรกวิทยา (Science of Logic) เป็นหนังสือ 3 เล่ม ด้วยกัน ค.ศ. 1817 สารานุกรมแห่งปรัชญา

(Encyclopedia of Philosophy) ค.ศ. 1821 ตีพิมพ์งานสำคัญชิ้นสุดท้าย คือ ปรัชญาว่าด้วยสิทธิ (The Philosophy of Right) สำหรับหนังสือที่ตีพิมพ์ภายหลังที่เฮเกิลถึงแก่กรรมได้แก่ ปรัชญาประวัติศาสตร์ (The philosophy of History) ซึ่งเป็นการรวบรวมการบรรยายระหว่างปี ค.ศ. 1822-1831 นอกจากนี้ ก็มีคำบรรยายเกี่ยวกับปรัชญาศาสนา (Lectures on the Philosophy of Religion) คำบรรยายเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์ (Lectures on Aesthetics) สำหรับทัศนะทางการเมืองของเฮเกิลส่วนใหญ่จะอยู่ในหนังสือปรัชญาว่าด้วยสิทธิ

2. สิ่งที่เราควรเข้าใจก่อน

ผลจากการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักศึกษาทฤษฎีการเมือง 2 บางคน ในแต่ละภาคการศึกษา ได้พบปัญหาในการทำความเข้าใจความคิดของเฮเกิลคล้าย ๆ กันอยู่อย่างหนึ่ง คือ ผู้ศึกษายังไม่เข้าใจความคิดรวมยอด (concept) พื้นฐานบางประการเพียงพอที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาความคิดของเฮเกิลในรายละเอียดต่อไป เพราะฉะนั้น การนำเอาความคิดรวมยอดบางประการมาอธิบายแต่พอสังเขปในอันดับแรกก็หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาบางท่านได้บ้าง สำหรับผู้ที่เข้าใจเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ดีอยู่แล้ว จะผ่านหัวข้อนี้ไปเลยก็ได้

จิตนิยม (Idealism) เฮเกิล ได้รับยกย่องว่าเป็นปรัชญาเมธีสำนักจิตนิยมคนสำคัญคนหนึ่ง คำว่า จิตนิยม แม้ในวงการปรัชญาจะมีความหมายหลายนัย แต่ในที่นี้ขออธิบายว่าสรรพสิ่งทั้งหลายที่เป็นจริง พวกจิตนิยมถือว่ามืองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วน ด้วยกัน ส่วนแรกคือส่วนที่เป็นตัวตน จับต้องได้ หรือเป็นสสารวัตถุ หรือมีลักษณะเป็นกายภาพ ส่วนที่สองได้แก่ส่วนที่มีลักษณะเป็นออสสาร คือ ไม่เป็นวัตถุ มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ เพลโต เรียกสิ่งนี้ว่า “แบบ” (Form) ในทางศาสนาคริสต์เรียกสิ่งนี้ว่า พระเจ้า แต่สำหรับเฮเกิลถือว่า “เนื้อแท้ของโลกคือสิ่งที่มีลักษณะเป็น “จิต” วัตถุหรือสสารนั้นเกิดภายหลัง เป็นเพียงการแสดงตัวออกของ “จิต” เท่านั้น”⁽⁴⁾

นอกจากนี้ จิตนิยมยังเชื่อว่า “ส่วนที่เป็นออสสารหรือส่วนที่มีลักษณะคล้ายจิตนี้มีอยู่เป็นนิรันดร์ไม่เปลี่ยนแปลง ทั้ง ๆ ที่ตัวเองไม่เปลี่ยนแปลง แต่มันก็เป็นตัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ในโลกของวัตถุ กล่าวคือ มันเป็นสิ่งสมบูรณ์มีอยู่โดยตนเอง ความเปลี่ยนแปลงในโลกวัตถุไม่มีผลกระทบต่อสภาวะดำรงอยู่ของมัน”⁽⁵⁾

หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า จิตนิยมนั้นถือว่าออสสารหรือส่วนที่มีลักษณะเป็นจิตเป็นส่วนที่มีบทบาทในการกำหนดส่วนที่เป็นสสาร ยกตัวอย่าง มนุษย์เราหากจะอธิบายแบบจิตนิยม ส่วนที่เป็นสสารก็คือร่างกายซึ่งประกอบไปด้วยอวัยวะต่าง ๆ ที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ ส่วนที่เป็นออสสารนั้นคือจิตหรือความคิดซึ่งเป็นนามธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างจิต

กับร่างกายของมนุษย์คือตัวจิต มันเป็นสิ่งบังคับบอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายให้เคลื่อนไหวไปตามประสงค์ เพราะฉะนั้น ร่างกายนั้นเป็นแต่เพียงสิ่งที่ถูกใช้โดยจิต พุดง่าย ๆ ก็คือจิตนั้นเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของร่างกาย จิตเป็นประธาน (Subject) วัตถุหรือสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นกรรม (Object) หรือผู้ถูกกระทำ

การเปลี่ยนแปลง (Becoming) คำนี้หมายถึงการเปลี่ยนสภาพหรือสถานของสรรพสิ่งทั้งหลายจากที่เคยเป็นอยู่ไปสู่สภาพอื่นซึ่งแตกต่างไปจากเดิม หากจะถามว่าทำไมการเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นแก่สิ่งทั้งหลาย คำตอบก็คือ เพราะสิ่งนั้นยังไม่สมบูรณ์ สำหรับสิ่งสมบูรณ์นั้นคือสิ่งที่เป็นตัวของตัวเองไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด “กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ถ้าสิ่ง ๆ หนึ่งเป็นอะไรอย่างหนึ่งอย่างเด็ดขาดตายตัวแล้วการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นกับมันไม่ได้ ที่มันกลายเป็นสิ่งอื่นที่มีใช้ตัวมันได้ก็เพราะมันเป็นสิ่งนั้นอยู่ด้วยในเวลาเดียวกัน...”⁽⁶⁾ ตัวอย่างเช่น

สมมติเรามีน้ำแก้วหนึ่ง น้ำก็คือน้ำ แต่สำหรับเฮเกล น้ำคือน้ำนั้นก็จริงอยู่แต่น้ำเป็นสิ่งอื่นด้วยในเวลาเดียวกัน ถ้าเราเอาน้ำไปต้ม มันจะกลายเป็นไอ น้ำมิได้สูญหายไปไหน แต่มันกลายเป็นไอ แต่ถ้าน้ำเป็นน้ำจริง ๆ 100% มันจะกลายเป็นไอไม่ได้ ที่มันกลายเป็นไอได้เพราะในแง่หนึ่งน้ำนั้นก็คือไอที่ยังไม่ปรากฏตัวนั่นเอง พอเงื่อนไขพร้อมไอก็ปรากฏตัว น้ำกับไอเป็นเพียง 2 ขั้นตอนของสิ่ง ๆ เดียวกัน น้ำคือน้ำ นั้นเป็นความจริง แต่ไม่จริงทั้งหมดเพราะน้ำคือไอด้วย ไอก็คือไอนั้นก็เป็นความจริงแต่ไม่จริงทั้งหมด เพราะไอก็คือน้ำด้วย สิ่งทุกสิ่งเป็นทั้งตัวมันเองและเป็นสิ่งที่มีใช้ตัวมันเอง...⁽⁷⁾

ที่กล่าวมาทั้งหมดเรื่องน้ำ เป็นอุทธาหรณ์ที่จะนำเอาความคิดของเฮเกลมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายที่มันเปลี่ยนแปลงได้ มันจะเป็นทั้งตัวเองและเป็นทั้งสิ่งอื่นที่มีใช้ตัวเอง พุดง่าย ๆ ก็คือทุกสิ่งที่ปรากฏให้เห็นมันจะมีลักษณะสองประการเสมอ คือ **สิ่งที่เป็นอยู่ (being)** และสิ่งที่ไม่เป็น ในเวลาเดียวกัน (nothing) หมายความว่าตามความคิดของเฮเกลสิ่งของทุกชนิดมีความปฏิเสธในตัวเอง ทำให้สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนไปจากเดิมสภาพปฏิเสธหรือตรงข้าม (negation) และการขัดแย้งเป็นคุณลักษณะของสรรพสิ่งที่ เป็นอยู่ (being)⁽⁸⁾ เพราะฉะนั้น เมื่อเฮเกลอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งนั้นย่อมเป็นผลที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างคุณสมบัติสองประการที่อยู่ภายในสิ่งนั้น ๆ ในเวลาเดียวกัน แต่การขัดแย้งระหว่างสองลักษณะจะไม่เป็นการต่อสู้ให้แตกหักไปข้างใดข้างหนึ่ง หากแต่การขัดแย้งนั้นจะนำไปสู่การผสมผสานเกิดเป็นสิ่งใหม่หรือสภาวะใหม่ซึ่งดีกว่าของเดิมหรือสภาวะเดิมกล่าวโดยสรุป เฮเกลเห็นว่าความขัดแย้งเป็นวิถีทางของการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง และการต่อสู้ขัดแย้งกันภายในสรรพสิ่งนี้จะนำไปสู่การผสมผสานเป็นสิ่งใหม่ อันเป็นลักษณะของการเปลี่ยน

แปลงในเชิงคุณภาพ หรือก้าวหน้าเรื่อยไปขณะเดียวกันสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นก็มีความสัมพันธ์กับสภาวะเดิมหรือของเดิมในแง่ที่มีส่วนที่ดีหรือส่วนที่สมบูรณ์ของสภาวะที่เป็นอยู่และสภาวะแย้งผสมผสานกัน

จิต (THE IDEA) คำนี้ถ้าจะแปลกันตามความหมายที่เข้าใจกันทั่วไปก็คือความคิดซึ่งเป็นนามธรรม และเกิดจากตัวมนุษย์ แต่สำหรับเฮเกิลคำนี้มีความหมายเฉพาะแตกต่างออกไป คือเขาอธิบายว่าความเป็นจริง (Reality) ของโลกนั้นเป็นส่วนหนึ่งของจิต “คุณลักษณะที่สำคัญของจิตคืออิสรภาพขึ้นกับตนเองเท่านั้น มีศูนย์กลางในตัวเอง แต่จิตไม่ได้ปรากฏอยู่ในรูปแบบสมบูรณ์ คือไม่รู้จักรักตนเอง ไม่มีความรู้สมบูรณ์ การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้จิตรู้จักตนเองมากขึ้นเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ตามขบวนการไดอาเล็กติก (การขัดแย้งภายใน) จนในท้ายที่สุด จิตจะกลายเป็นจิตสมบูรณ์ เป็นพระเจ้าที่มีความรู้สมบูรณ์ วัตถุและมนุษย์นั้นคือการแสดงตัวของจิต (Self - externalization) ในรูปที่ยังไม่สมบูรณ์”(9)

จากข้อความนี้พอจะขยายความได้อีกกล่าวคือ จิตนั้นเป็นตัวของตัวเองหรือเป็นอิสระ และเป็นสภาวะอันสมบูรณ์ ตัวจิตจริง ๆ อยู่ที่ไหน มีรูปร่างอย่างไร ไม่มีผู้ใดทราบและบอกลักษณะของจิตได้ เพราะจิตไม่เคยปรากฏหรือแสดงตัวให้เห็นในรูปแบบที่สมบูรณ์ การแสดงตัวของจิตหรือจิตมันจะปรากฏให้เห็นได้แต่เพียงส่วนหนึ่งหรือด้านหนึ่งของมันเท่านั้น ส่วนหนึ่งของจิตที่ปรากฏเราเห็นได้ก็คือ วัตถุทั้งหลายทั้งปวงในโลกรวมทั้งมนุษย์ด้วย ดังนั้น โลกที่ปรากฏจึงเป็นการแสดงตัวของจิตในรูปที่ยังไม่สมบูรณ์ พูดอีกนัยหนึ่งก็คือสิ่งที่ปรากฏทั้งหลายในโลกเป็นตัวแทนบางส่วนของจิต

ในขณะที่สิ่งที่ปรากฏ (วัตถุ) และสิ่งที่เป็นจริง (จิต) มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่กล่าวนี้ จิตจึงไม่สามารถรู้จักตนเอง จิตจะสามารถรู้จักตนเองได้ก็ต่อเมื่อจิตและวัตถุหรือสิ่งที่ปรากฏทั้งหลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วสิ่งนี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร เฮเกลอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectic process) จะทำให้จิตรู้จักตนเองมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดจิตจะกลายเป็นจิตที่สมบูรณ์ (Absolute Idea) อาจจะเรียกเป็นอย่างอื่น เช่น เป็นพระเจ้าที่มีความรู้สมบูรณ์ได้ (Divine Idea) หากจะถามว่าจิตจะกลายเป็นจิตที่สมบูรณ์เมื่อใดคงไม่มีใครสามารถตอบได้ นอกจากผู้สร้างจิตคือพระเจ้าเท่านั้น แต่เมื่อจิตกลายเป็นจิตที่สมบูรณ์เมื่อใดการเปลี่ยนแปลงก็จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ซึ่งเฮเกลเรียกสภาวะนี้ว่าขั้นสุดท้ายของประวัติศาสตร์

โดยที่การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กับจิตดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น จึงใคร่จะขยายความเพิ่มเติมในส่วนนี้ คือการเปลี่ยนแปลงที่เฮเกลพูดถึงนั้นไม่ใช่ว่า

สรรพสิ่งทั้งหลายจะเปลี่ยนแปลงไปโดยปราศจากเป้าหมายหรือไว้กฎเกณฑ์ควบคุมการเปลี่ยนแปลงตามวิธีวิภาษที่เฮเกลอธิบายไว้ เป็นสิ่งที่มีแบบแผนกำหนดสำหรับสิ่งควบคุมหรือแบบแผนแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือตัวจิตนั่นเอง ดังนั้น ถ้าจะกล่าวอีกแง่หนึ่ง จิตก็คือแม่แบบ (pattern) ของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายและเป็นสิ่งที่พอจะเข้าใจได้⁽¹⁰⁾ สิ่งที่เขาเรียกว่าจิต (Idea) ยังมีคำอื่นที่มีความหมายคล้ายคลึงกันเป็นต้นว่า วิญญาณ (Spirit) และพระเจ้า (god) ซึ่งก็เท่ากับจิตสมบูรณ์ (Absolute Idea) นั่นเอง

3. กระบวนการวิภาษวิธี (Dialectic process)

ทัศนะของเฮเกลที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งก็คือกระบวนการวิภาษวิธี ซึ่งบางทีก็เรียกกันว่า-Hegelian Triad เพราะมีองค์ประกอบเป็นลำดับขั้น 3 ขั้นตอนด้วยกัน กระบวนการวิภาษวิธีนี้เป็นวิธีการที่เฮเกลนำมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง อย่างไรก็ตาม วิธีการอันนี้ไม่ใช่เฮเกลเป็นผู้คิดขึ้นเป็นคนแรก ความจริงแล้ว ความคิดที่ว่าความขัดแย้งเป็นคุณสมบัติของสรรพสิ่งนั้น กล่าวกันว่า เริ่มในกรีกตั้งแต่สมัยเฮราคลิตัส (Heraclitus) เมื่อ 500 ก่อนคริสตกาลมาแล้ว แต่เฮเกลนี้ได้เป็นผู้นำเอาวิธีวิภาษ (Dialectic Method) มาอธิบายอย่างเป็นระบบ และสามารถนำไปประยุกต์เพื่อการวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งได้อย่างสมเหตุสมผล การเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการวิภาษวิธีเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะเดิมไปสู่สภาวะใหม่ที่ก้าวหน้าในเชิงคุณภาพและมีเหตุผลมากกว่าเดิม เพราะฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เฮเกลพูดถึงจึงมีลักษณะแตกต่างจากพัฒนาการของธรรมชาติ “กล่าวคือธรรมชาติพัฒนาเป็นวงกลม ชั่วรอยอยู่ที่เก่าเสมอไป เช่น สุนัขออกลูกมาเป็นสุนัข มีความสามารถทำอะไรได้เมื่อพันปีที่แล้วมาเท่าไรก็สามารถทำได้เท่ากับในปัจจุบัน หรือน้ำที่กลายเป็นไอน้ำที่สุด เมื่อความร้อนลดลงก็ตกกลับมาเป็นน้ำใหม่อีก และน้ำใหม่นี้ก็หาได้มีคุณภาพอันใดดีขึ้นกว่าก่อนจะกลายเป็นไอน้ำ”⁽¹¹⁾

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนก่อนในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายว่าเป็นผลจากการขัดแย้งระหว่างสภาวะที่เป็นอยู่ (being หรือ isness) กับสภาวะที่ไม่เป็นหรือสภาวะตรงกันข้าม (not being or nothing) เฮเกลอธิบายว่าในของสิ่งหนึ่งจะมีคุณสมบัติทั้งสองประการนี้อยู่ภายในตัวมันเอง ขณะเดียวกันก็เกิดความขัดแย้งระหว่างคุณสมบัติทั้งสองประการนี้ด้วย จนในที่สุดก็จะเกิดการผสมผสานเป็นสิ่งใหม่หรือสภาวะใหม่ เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาลำดับขั้นของกระบวนการวิภาษวิธีตามทัศนะของเฮเกลจะเป็นดังนี้

ขั้นตอนแรก เป็นสภาวะใดสภาวะหนึ่งที่เป็นอยู่หรือมีอยู่ สภาวะนี้เรียกว่า **Thesis** หรือสภาวะที่เป็นอยู่บางท่านเรียกว่ากริยา

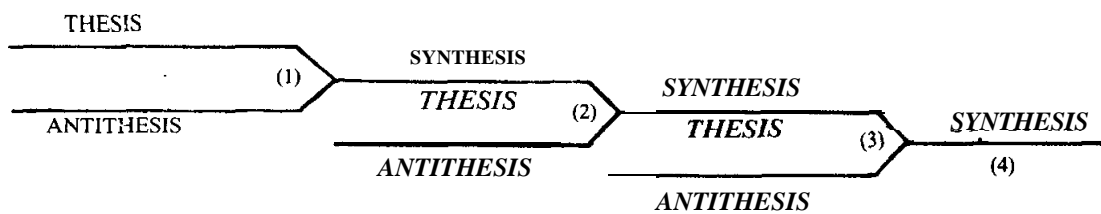
ขั้นตอนที่สอง จะเกิดสภาวะแย้งหรือสภาวะปฏิเสธ สภาวะอันแรกซึ่งเรียกสภาวะนี้ว่า-
Antithesis หรือปฏิกิริยาเป็นที่น่าสังเกตว่าสภาวะแย้งที่เกิดขึ้นมันเกิดขึ้นเองภายในสิ่งนั้น คือ
หมายความว่าไม่ได้เป็นสิ่งที่มาจากภายนอก

ขั้นตอนที่สาม เป็นขั้นตอนที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง Thesis กับ Antithesis
แล้วเกิดเป็นสภาวะใหม่หรือสิ่งใหม่ขึ้นเรียกว่า Synthesis หรือสภาวะผสมผสาน หรือสหกริยา

สภาวะใหม่หรือ Synthesis จะสมบูรณ์หรือมีคุณภาพดีกว่าเดิม ทั้งนี้ก็เพราะว่าส่วนที่ไม่ดี
ใน Thesis และ Antithesis จะถูกขจัดออกไปในช่วงที่เกิดการขัดแย้งกัน สภาวะผสมผสานจะกลายเป็น
เป็นสภาวะที่เป็นอยู่อันใหม่ ซึ่งแตกต่างจากสภาวะที่เป็นอยู่เก่า ในขั้นตอนแรก (thesis) แต่ยังมี
มีความสัมพันธ์กันในแต่ละที่มีคุณสมบัติที่ดีของสภาวะที่เป็นอยู่และสภาวะแย้งผสมผสานอยู่ การ
เปลี่ยนแปลงตามกระบวนการวิภาษวิธีมีผู้อธิบายเพิ่มเติมไว้อีกว่า

ในการขัดแย้งกันนี้ ทั้งภาวะที่เป็นอยู่และภาวะแย้งจะไม่ถูกทำลายไปทั้งหมด แต่ต่างก็จะ
ไม่ดำรงคงอยู่โดยไม่บอบสลาย ผลของการปะทะของความคิดที่ขัดแย้งกันจะเป็นการผสานของส่วน
อันสมบูรณ์ที่สูงกว่าของภาวะทั้งสอง และทำลายส่วนที่ไม่สมบูรณ์ออกไป การรวมตัวของส่วนที่
สูงกว่าของภาวะที่เป็นอยู่และภาวะแย้งจะก่อให้เกิดภาวะผสม (Synthesis) ของทั้งสองซึ่งเป็นภาวะที่
ดีขึ้นกว่าภาวะเหล่านี้ ตอนนีัภาวะผสมจะเป็นภาวะที่เป็นอยู่ใหม่ซึ่งในไม่ช้าจะเกิดภาวะแย้งใหม่
มาปะทะแล้ววงจรก็จะเริ่มใหม่อีกต่อไป แต่ละวงจรจะก่อให้เกิดขึ้นที่สูงขึ้นในความก้าวหน้าทาง
ประวัติศาสตร์ของเหตุผล⁽¹²⁾

กระบวนการวิภาษวิธีของเฮเกิลดังที่ได้อธิบายมาทั้งหมดพอจะสรุปเป็นแผนภูมิให้เห็นได้
ชัดเจนได้ดังนี้⁽¹³⁾

จากแผนภูมินี้หมายเลข 1, 2, 3 และ 4 หมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากจุดที่ 1 ไปสู่จุดที่ 2
จากจุดที่ 2 ไปสู่จุดที่ 3 และ 4 ตามลำดับไปนั้น แสดงว่า จุดที่หมายเลขสูงกว่าย่อมเป็นสภาวะที่
ดีกว่าจุดที่มีหมายเลขที่ต่ำกว่าเสมอ และการเปลี่ยนสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่งเป็นผลที่เกิด
จากการขัดแย้งทั้งสิ้นในชีวิตประจำวันอาจจะพอเห็นตัวอย่างที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกระบวนการ
วิภาษวิธีของเฮเกิลเหมือนกัน เช่น ในการประชุมหรือสัมมนาเพื่อหาข้อสรุปในปัญหาต่าง ๆ

สิ่งที่ถือได้ว่าเป็น Thesis นั้นก็คือบทเสนอหรือข้อเสนอ (affirmative) สำหรับ Antithesis ก็คือ บทคัดค้าน (negative) ส่วน Synthesis อาจจะถือวาทสรุปหรือ Conclusion นั้นเอง

5. ทักษะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

ผลงานเกี่ยวกับปรัชญาประวัติศาสตร์ ก็นับได้ว่าเป็นงานชิ้นสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเด่นตรงที่เฮเกิลสามารถนำเอาความคิดแบบกระบวนการวิภาษวิธีมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกโดยเข้าชี้ให้เห็นว่า “ประวัติศาสตร์โลก โดยทั่วไปก็คือการพัฒนาของจิต (Spirit) ในแง่ของเวลา (Time) ขณะที่ธรรมชาติของสภาพสิ่งที่เป็นจิต (Idea) ที่ขยายไปในเนื้อที่ (Space) โดยปกติเมื่อเราพิจารณาดูประวัติศาสตร์โลกโดยละเอียดแล้ว เราจะพบรูปแบบ (picture) ของการเปลี่ยนแปลงและการกระทำมากมายมหาศาล แบบที่แตกต่างกันอย่างมากมายของหลายชาติหลายรัฐรวมทั้งบุคคลต่าง ๆ ในการสืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย⁽¹⁴⁾ ถ้าพิจารณาทักษะของเฮเกิลอีกแง่หนึ่ง

ประวัติศาสตร์ก็คือประวัติชีวิตของพระเจ้าที่กำลังจะเกิดขึ้นเป็นประวัติ วิวัฒนาการของจิตสู่ความเข้าใจตนเอง เป็นวิวัฒนาการของจิตสู่จิตสมบูรณ์ และโดยที่ความสมบูรณ์หมายถึงความรู้สมบูรณ์ ขบวนการประวัติศาสตร์ก็คือขบวนการที่จิตมีความรู้สมบูรณ์ขึ้นเรื่อย ๆ ความคิดเช่นนี้ต่างกับศาสนาคริสต์ ซึ่งถือว่าพระเจ้ามีความรู้สมบูรณ์ เป็นพระเจ้าเต็มที่อยู่แล้ว ตามแนวความคิดของเฮเกิล จิตหรือพระเจ้ามีอยู่ในทุกสิ่งในโลก พระเจ้ากับโลกคือสิ่งเดียวกัน⁽¹⁵⁾

เมื่อพิจารณาทักษะดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในทางประวัติศาสตร์ดำเนินไปแบบเดียวกันกับกระบวนการวิภาษวิธีในลักษณะที่ว่า การเปลี่ยนแปลงนี้จะก่อให้เกิดการพัฒนาไปสู่สภาวะที่สมบูรณ์กว่า หรือมีคุณภาพดีขึ้นเป็นลำดับ “จริงอยู่ ในประวัติศาสตร์ เราจะพบการซ้ำรอยคือเกิดเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันในสองสมัยอยู่เสมอ แต่การซ้ำรอยแต่ละครั้งเมื่อพิจารณาให้ละเอียดแล้วหาได้เหมือนเก่าทุกอย่างไม่ แต่แต่ละครั้งจะแสดงความก้าวหน้าของมนุษย์เสมอไป เช่น การสงครามซึ่งเกิดขึ้นมาหลายครั้งในประวัติศาสตร์ แต่ทุกครั้งก็หาได้ซ้ำรอยเก่าไปหมดทุกอย่างไม่ เพราะฉะนั้น เฮเกิลจึงกล่าว่วิถีทางของประวัติศาสตร์นั้น แม้ว่าเป็นวงกลม แต่ก็เป็นวงกลมแบบขดลวด⁽¹⁶⁾

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์บนพื้นฐานของหลักการวิภาษวิธีของเฮเกิลยังช่วยให้เห็นความจริงที่ปรากฏในปัจจุบันมีความสัมพันธ์กับอดีตที่ผ่านมา ทั้งนี้ก็เพราะว่าอารยธรรมปัจจุบันเป็นผลมาจากการผสมผสานของอารยธรรมในอดีต ในขณะที่เดียวกันหากพิจารณาแต่ละขั้นตอน

ของประวัติศาสตร์อันเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ก็ย่อมจะถือได้ว่าเป็นเรื่องมีเหตุผลทั้งสิ้น ที่เป็นดังนั้นก็เพราะ “เฮเกิลเชื่อว่าประวัติศาสตร์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความเหตุผล (rational ไม่ใช่ reasonable) การกระทำของมนุษย์ในอดีตซึ่งเราอาจจะมองเห็นว่าทำโดยไม่มีเหตุผล แต่ที่แท้จริงแล้ว ในสถานการณ์อันนั้น การกระทำอันนั้นเป็นสิ่งที่มีความเหตุผลที่สุด นักประวัติศาสตร์ไม่มีหน้าที่ไปตัดสินว่าการกระทำใดมีความเหตุผลหรือไม่ แต่มีหน้าที่ต้องเข้าใจสถานการณ์นั้นจนถ่องแท้เพื่อเข้าใจเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนั้น”⁽¹⁷⁾

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โลกของเฮเกิล ไม่ใช่เป็นข้อขัดแย้งการใช้กำลังเท่านั้น นั่นก็คือเป็นเรื่องของความมีเหตุผลแห่งโชคชะตาที่มีตัวตน ในทางตรงกันข้ามก็เพราะแนวความคิดเป็นสิ่งที่มีความเหตุผล และเหตุผลก็คือความรู้ ประวัติศาสตร์โลก (World history) เป็นการพัฒนาที่จำเป็นและเป็นเรื่องของเหตุผล⁽¹⁸⁾ กล่าวง่าย ๆ ก็คือ “เหตุผล และประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกจากกันได้สำหรับเฮเกิล การเผยตัวของเหตุผลดำเนินควบคู่ไปกับกระบวนการของประวัติศาสตร์โลก หรืออีกนัยหนึ่งกระบวนการแห่งประวัติศาสตร์เป็นพื้นฐานของเหตุผล”⁽¹⁹⁾

6. ทศนะเกี่ยวกับรัฐ

ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับรัฐ ถือได้ว่าเป็นหัวใจของปรัชญาการเมืองของเฮเกิล แต่การทำความเข้าใจรัฐที่เฮเกิลหมายถึงนับว่าเป็นเรื่องค่อนข้างยุ่งยากพอสมควร ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะว่ารัฐที่เราศึกษากันมาบ้างแล้วในบทก่อน ๆ ไม่มีอะไรซับซ้อนเกินกว่าเรื่องของการทำสัญญาระหว่างผู้ปกครองหรือกษัตริย์กับประชาชนหรือไม่ประชาชนก็สมัครใจทำความตกลงที่จะมีชีวิตอยู่ร่วมกันเพื่อคุ้มครองทรัพย์สินส่วนบุคคลหรือมีฉะนั้นก็เป็นเรื่องของธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีส่วนกำหนดหรือดลบรรดาลให้รัฐเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น รัฐที่เกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อให้บริการบางอย่างแก่ตัวเขาเอง แต่สำหรับทศนะของเฮเกิลในเรื่องของรัฐแตกต่างจากที่กล่าวนี้ อย่างน้อยที่สุดเขาเห็นว่ารัฐมิใช่เครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นอันเป็นแนวความคิดของสำนักเสรีนิยมทั้งหลาย หากแต่เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในลักษณะที่สำคัญตรงที่ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาซึ่งกันและกัน และรัฐเท่านั้นที่เป็นจุดหมายสุดท้ายสำหรับบุคคลในการที่จะเพิ่มพูนเสรีภาพและความพึงพอใจอันเป็นเป้าหมายของตัวเอง⁽²⁰⁾ ทำให้จึงเป็นเช่นนั้น คำตอบก็คงจะอยู่ตรงที่การทำความเข้าใจความหมายและบทบาทของรัฐตามที่เฮเกลอธิบายไว้นั่นเอง

6.1) รัฐกับกระบวนการวิภาษวิธี

การเกิดขึ้นของรัฐ เฮเกลอธิบายว่า เป็นไปตามกระบวนการวิภาษ โดยที่รัฐเป็นสิ่งที่

เกิดจากการผสมผสานระหว่างครอบครัวซึ่งเป็น Thesis กับสังคมพลเรือนหรือประชาคม (Civil Society) ซึ่งเป็น Antithesis เพราะฉะนั้นรัฐจึงถือได้ว่าเป็นภาวะผสมผสาน (Synthesis) ซึ่งมีความสมบูรณ์กว่า สำหรับเกณฑ์ที่เฮเกลใช้ตัดสินความสมบูรณ์นี้ก็คือเหตุผลและเสรีภาพ

สถาบันครอบครัว เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะทุกคนต่างก็มีหรือเคยมีความสัมพันธ์กับครอบครัวทั้งสิ้น ครอบครัวถือได้ว่าเป็นสถาบันขั้นพื้นฐานในการรวมกลุ่มระหว่างบุคคล การเกิดขึ้นของครอบครัวโดยปกติก็เป็นผลมาจากการที่ต่างฝ่ายก็เกิดความรักใคร่ชอบพอกันจนในที่สุดก็แต่งงานอยู่กินเป็นครอบครัวเดียวกัน หรือถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง สถาบันการแต่งงานทำให้เกิดสถาบันครอบครัวขึ้น โดยมีความรักเป็นตัวเชื่อมโยง ให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น หลักการสำคัญซึ่งก่อให้เกิดและดำรงไว้ซึ่งสถาบันครอบครัวนั้นก็คือความรัก

สังคมพลเรือนหรือประชาคม (Civil Society) เป็นการรวมกลุ่มของมนุษย์อีกลักษณะหนึ่งซึ่งคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักการสำคัญด้วยเหตุนี้ การดำเนินไปของสังคมพลเรือนจึงเป็นเรื่องของการแข่งขันเพื่อหาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว หลักการข้อแรกของสังคมพลเรือนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับว่าคนเรามีจุดมุ่งหมายบางประการ ซึ่งเป็นผลผลิตของความต้องการทั้งทางจิตใจและร่างกาย ส่วนหลักการข้อที่สองนั้นก็คือคนเรามีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ด้วยเหตุนี้แต่ละคนจึงพยายามแสวงหาความพึงพอใจให้แก่ตัวเองด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ตรงกับรูปแบบของความเป็นสากลหรือมีลักษณะแพร่หลายทั่วไป (Universality)

โดยวิถีทางของการดำเนินการเพื่อบรรลุผลประโยชน์ส่วนตัวและหลักการที่เป็นสากล อาจเกิดขึ้นจากระบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันอย่างเต็มที่ ซึ่งสภาพเช่นนี้ความสุขและสถานภาพทางกฎหมายของคน ๆ หนึ่ง ย่อมสอดคล้องกับความผาสุกและสิทธิของคนทั้งหมดด้วย

สังคมพลเรือนเฮเกลได้อธิบายว่า ประกอบขึ้นจาก 3 ลักษณะ กล่าวคือ⁽²¹⁾

ก. การผสมผสานของความต้องการและความพอใจของคน ๆ หนึ่งจากการทำงานของเขาเอง รวมทั้งการสนองความต้องการของคนอื่น ๆ ทั้งหมดด้วย ซึ่งนี่ก็คือระบบของความต้องการนั่นเอง

ข. หลักการแห่งเสรีภาพที่เป็นสากล (universal principle of freedom) จะต้องทำให้ปรากฏเป็นจริงโดยจะต้องมีระบบการบริหารงานที่สร้างความยุติธรรมเพื่อคุ้มครองทรัพย์สินส่วนบุคคล

ค. ผู้รักษากฎหมาย (police) และองค์กรบริษัททางอาชีพ (Corporation) จะเป็นผู้ทำการปกป้องสิ่งอันใด ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นที่ยังคงมีแฝงเร้นอยู่ในระบบตามข้อ ก และ ข รวมไปถึงการคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัว (particular interest) เสมือนหนึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนรวม (Common interest)

ประเด็นที่น่าจะพิจารณาอีกแง่หนึ่งเกี่ยวกับสังคัมพลเรือนของเฮเกิลก็คือ สังคัมพลเรือนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เพราะฉะนั้น รัฐจึงประกอบขึ้นจากการรวมกันของสังคัมพลเรือน สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสังคัมพลเรือนกับรัฐ “ตามทฤษฎีการเมืองของเฮเกิล รัฐกับสังคัมพลเรือนเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่มีความแตกต่างระหว่างรัฐกับสังคัม เพราะรัฐคือเจตนารมณ์ของสังคัม รัฐรวมองค์การของสังคัมทุกชนิดเข้าด้วยกัน เป็นเนื้อเดียว คือตามทฤษฎีนี้ถือว่ารัฐเป็นองค์กรมีชีวิตเป็นอินทรีย์ (Organism) ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่แยกออกไม่ได้”...⁽²²⁾

รัฐถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผลสูงสุด (Supreme Rational) หากจะพิจารณาจากลำดับขั้นในกระบวนการวิภาษ นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเป็นของตนเองแล้ว ยังมีเงื่อนไขของความเป็นจริง (Reality) มากกว่าครอบครัวยุคและสังคัมพลเรือนในฐานะที่รัฐเป็นสิ่งที่จิตได้แสดงออกถึงจุดมุ่งหมายร่วมกัน เฮเกิลจึงเรียกรัฐว่าเป็นจิตร่วมหรือจิตภาววิสัย (Objective mind) ถ้าจะขยายความให้เห็นชัดแล้ว

รัฐคือการแสดงออกของจิตสมบูรณ์เป็นพระเจ้าบนพื้นโลก (The divine idea as it exist on earth) ที่ถือเช่นนี้เพราะว่าเฮเกิลเห็นว่า จิตจะสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเมื่อเป็นจิตร่วมของมวลมนุษย์ จิตของมนุษย์แต่ละคนเป็นจิตส่วนบุคคลหรือจิตอัตตวิสัย (Subjective mind) ย่อมระลึกรถึงความจริง ความรู้ได้จำกัด จิตที่พัฒนาสูงขึ้นใกล้ความเป็นพระเจ้ามากขึ้น คือ จิตร่วมของกลุ่มบุคคล เป็นจิตภาววิสัย (Objective mind) จิตภาววิสัยนี้แสดงออกผ่านทางสถาบันการแต่งงานและครอบครัวยุคเป็นขั้นพื้นฐานที่สุด ขึ้นต่อมาแสดงออกทางองค์กรบริษัททางอาชีพ (Corporation) ที่บุคคลทำงานและรวมกันเข้าเป็นจิตภาววิสัยในขั้นสูงสุดในสถาบันรัฐ ดังนั้น ในทฤษฎีของเฮเกิล รัฐจึงเป็นจิตร่วมของประชาชาติ รัฐเป็นจิตของชาติ แสดงออกถึงเจตนารมณ์รวมของมวลมนุษย์สูงกว่าและครอบคลุมมนุษย์ผู้เป็นสมาชิก รัฐเป็นพระเจ้า (จิตสมบูรณ์) บนพื้นโลก⁽²³⁾

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคัมพลเรือนกับรัฐพอจะเทียบเคียงได้กับร่างกายของคนเรา มนุษย์หรือความเป็นตัวตนประกอบขึ้นจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ตัวตนก็คือส่วนทั้งหมด (the whole) โดยมีส่วนย่อย (the part) ก็คืออวัยวะต่าง ๆ เช่น แขนขา หู ตา หัวใจ ฯลฯ ตัวตนที่เป็นส่วนทั้งหมดดูอุปมาเหมือนกับรัฐ ส่วนย่อยเปรียบได้กับสังคัมพลเรือน ร่างกายของคนเราประกอบขึ้นจากอวัยวะต่าง ๆ ฉะนั้น สังคัมพลเรือนก็ประกอบขึ้นเป็นรัฐฉนั้นนั่น ส่วนย่อยที่แยกออกจากส่วนทั้งหมดไม่ใช่ว่าจะดำรงอยู่อย่างอิสระหรือเป็นเอกเทศ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นส่วนรวมก็จะอยู่ไม่ได้ ขณะเดียวกันส่วนย่อยก็ดำรงอยู่ไม่ได้ด้วย ตัวอย่างเช่น แขน ศีรษะหรืออวัยวะส่วนต่าง ๆ จะเป็นอยู่อย่างลอย ๆ โดยไม่มีร่างกายไม่ได้ การดำรงอยู่ของร่างกายก็เช่นเดียวกัน ตัวอย่างของร่างกาย

มนุษย์ ยังนำมาอธิบายครอบครัวและปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นส่วนย่อย ๆ ของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมพลเรือนรวมทั้งครอบครัวและปัจเจกบุคคลก็เหมือนกับร่างกายกับอวัยวะส่วนต่าง ๆ ที่แยกชอยออกไป

เรื่องของส่วนย่อยและส่วนทั้งหมด เฮเกลได้นำมาอธิบายความเป็นจริง (reality) ของสรรพสิ่งว่าสิ่งที่เป็นส่วนทั้งหมดมีความเป็นจริงมากกว่าส่วนย่อยที่ประกอบเข้าเป็นส่วนทั้งหมดนั้น ตัวอย่างเช่น ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ตัวตนทั้งหมด แขนก้ถือได้ว่าเป็นมนุษย์ แต่ไม่ใช่เป็นมนุษย์ที่แท้จริงทั้งหมด เพราะยังมีอวัยวะส่วนอื่นก็อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์เหมือนกัน สิ่งถือได้ว่าเป็นมนุษย์ในความจริงแท้ (reality) ในตัวอย่างที่ยกมานี้ก็คือส่วนรวมที่เป็นร่างกายทั้งหมด ส่วนรวมของสิ่งต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นหน่วยเดียว เฮเกลเรียกว่าเป็นความจริงขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุด (Absolute) รัฐก็เช่นเดียวกัน ในฐานะที่รัฐเป็นผลที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างครอบครัวและสังคมพลเรือน ลำดับขั้นหรือฐานะของรัฐจึงมีความจริงแท้และสมบูรณ์มากกว่ารัฐจึงเป็นขั้นสุดท้ายที่ปรากฏให้เห็นได้ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพราะฉะนั้น มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลจะสามารถบรรลุสู่ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง (Reality) คือความมีเหตุผลและเสรีภาพนั้น เขาจะต้องดำเนินชีวิตในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐเท่านั้น

ตัวอย่างขององคภาพพของร่างกายนั้นยังพอจะนำมาอธิบายความคิดของเฮเกลในส่วนที่ว่ารัฐนั้นเป็นจุดหมายปลายทาง (end) ไม่ใช่เป็นเครื่องมือหรือแนวทาง (means) ได้อีก กล่าวคือตามแนวความคิดเกี่ยวกับความสมบูรณ์ (perfect) ตามกระบวนการของธรรมชาติในทางปรัชญาจุดหมายปลายทางและเครื่องมือเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะส่วนย่อยและส่วนรวมเหมือนกัน เครื่องมือถือได้เหมือนกับส่วนย่อยต่าง ๆ สำหรับจุดหมายปลายทางคือเอกภาพ (unity) ของส่วนย่อยต่าง ๆ เหล่านี้ ตัวอย่างของร่างกาย ส่วนย่อยของอวัยวะถือได้ว่าเป็นเครื่องมือของการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ เมื่อร่างกายมีจุดหมาย (end) อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจะต้องถูกใช้ไปเพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายดังกล่าว เครื่องมือและจุดหมายปลายทางเป็นสิ่งที่เหมือนกันในแง่ที่เครื่องมือคือส่วนย่อย สำหรับจุดหมายปลายทางก็เป็นสิ่งเดียวกันแต่อยู่ในฐานะเป็นเอกภาพของส่วนย่อยต่าง ๆ การที่เฮเกลกล่าวว่ารัฐเป็นจุดหมายปลายทางมิใช่เครื่องมือก็อธิบายได้ในลักษณะเช่นที่กล่าวแล้วนี้

อย่างไรก็ตาม หากจะมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าต่อไปรัฐจะกลายเป็น Thesis ใหม่อีกหรือไม่ ถ้าอธิบายตามกระบวนการวิภาษแล้วก็เป็นเช่นนั้น เพราะสงครามระหว่างรัฐจะกลายเป็นสภาวะแย้ง antithesis แล้วจะก่อให้เกิด การรวมกันเป็นสภาวะผสมผสาน Synthesis ซึ่งจะเป็นสิ่งใหม่ การรวมกันของรัฐอาจจะไม่เหมือนกับที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป ดังเช่น ถ้ารัฐ ก. ขัดแย้ง

แล้วเกิดสงครามกับรัฐ ข. รัฐ ก. ชนะ ข. แล้วก็รวมดินแดนเป็นรัฐเดียวกันเป็นรัฐใหม่ ซึ่งก็คือรัฐ ก. ได้ขยายอาณาเขตเพิ่มขึ้นจากเดิม การรวมกันเช่นนี้ถ้าจะอธิบายตามกระบวนการวิภาษของเฮเกลแล้วไม่ใช่ลักษณะของการรวมรัฐอย่างที่ยกตัวอย่างนี้ หากแต่เป็นการรวมกันของรัฐจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียว คือ เป็นรัฐเดียวซึ่งมองอีกอย่างหนึ่งก็คือความไม่มีรัฐจะเป็นภาวะที่สูงกว่ารัฐขึ้นไปอีกไม่รู้จะเป็นอะไร (เพราะยังไม่เคยเกิดขึ้น) แต่พอจะรู้ได้แต่เพียงว่าคุณสมบัติที่ดีของแต่ละรัฐจะรวมอยู่ในสิ่งใหม่นั้น แล้วที่นี้อาจจะมีบางคนสงสัยว่าองค์การสหประชาชาติในปัจจุบันนี้ว่า ในฐานะที่เป็นองค์การรวมแห่งรัฐต่าง ๆ ในโลกแล้วจะถือได้ว่าเป็น synthesis ตามทัศนะของเฮเกลได้หรือไม่ คำตอบก็คือถ้าพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงขององค์การสหประชาชาติจะเห็นว่าแต่ละรัฐที่เป็นสมาชิกไม่ได้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเป็นสมาชิกของแต่ละรัฐยังคงมีอิสระหรือมีเอกราชเป็นของตนเอง แม้ว่ารรัฐต่าง ๆ จะรวมกันเป็นองค์การสหประชาชาติ แต่ลักษณะของการรวมกันเป็นแบบความร่วมมือกันมากกว่าที่จะรวมกันตามแบบของการผสมผสานในกระบวนการวิภาษวิธีของเฮเกล

การที่รัฐเป็นความสำคัญที่มีเหตุผลในตนเอง ซึ่งแสดงออกมาเป็นข้อบังคับทางจริยธรรม และส่งเสริมให้เหตุผลสากล (universal reason) บังเกิดเป็นจริงขึ้นมา รัฐจึงอยู่ในฐานะที่เป็นรูปแบบสากล (Universal form) ขึ้นสูงสุด ความคิด (Idea) ของรัฐ เฮเกลสรุปไว้ดังนี้

ก. มีสภาพเป็นจริงหรือมีอยู่จริง และเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละรัฐในลักษณะของสิ่งมีชีวิตที่ต่างก็พึ่งพาตัวเอง ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะทำให้เกิดกฎหมายสูงสุดหรือกฎหมายรัฐธรรมนูญ (พูดง่าย ๆ ก็คือ ความคิดของรัฐในแง่ที่ปรากฏให้เห็นเป็นกฎหมายสูงสุดหรือกฎหมายรัฐธรรมนูญ)

ข. ผ่านเข้าไปในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ดังปรากฏให้เห็นในกฎหมายระหว่างประเทศ

ค. เป็นความคิดสากล (Universal Idea) ในฐานะเป็นตัวเชื่อมและในฐานะที่เป็นอำนาจสูงสุดเหนือรัฐต่าง ๆ ดังที่จิต (mind) ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นจริงในขั้นตอนของประวัติศาสตร์โลก⁽²⁴⁾

กล่าวโดยสรุปก็คือ ลักษณะทั้งสามประการของรัฐแสดงออกมาใน

1. รัฐธรรมนูญหรือการบริหารภายในของแต่ละรัฐ
2. กฎหมายระหว่างประเทศ
3. ประวัติศาสตร์โลก⁽²⁵⁾

6.2 ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐ

ในฐานะที่รัฐเป็นสิ่งที่เกิดจากการผสมผสานของครอบครัวและสังคมพลเรือน จึงถือได้ว่ารัฐเป็นสิ่งที่ทำให้ความคิดทางจริยธรรม (ethical idea) ปรากฏเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา ความจริงของรัฐจึงเป็นส่วนทั้งหมดของจริยธรรมและการทำให้เสรีภาพเป็นจริงขึ้นมา วิธีทางของพระเจ้าที่ผ่านมาทางโลกก็คือรัฐ รัฐเป็นองค์อินทรีย์ (organism) รัฐเป็นความจริงแท้และความจริงแท้ของรัฐประกอบเข้าไปในผลประโยชน์ของส่วนทั้งหมดหรือส่วนรวมที่ปรากฏให้เห็นในจุดมุ่งหมายเฉพาะบุคคล การที่จิต (spirit) อยู่ในฐานะที่เหนือกว่าธรรมชาติ (Nature) เพราะฉะนั้น รัฐจึงอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าบุคคล เราจำเป็นต้องเคารพบูชารัฐในฐานะที่เป็นการแสดงตัวของพระเจ้าเป็นเจ้าของพื้นโลก⁽²⁶⁾

ลักษณะของรัฐดังที่กล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดที่เกี่ยวกับรัฐของเฮเกลได้เป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐจะดำเนินไปในรูปแบบที่รัฐเป็นองค์กรที่สูงที่สุดเหนือปัจเจกบุคคลผู้ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ในฐานะที่แต่ละคนเป็นส่วนย่อยของส่วนทั้งหมด เพราะฉะนั้น รัฐในฐานะที่เป็นส่วนทั้งหมดคือเป็นเอกภาพของส่วนย่อยทั้งหมดตามความคิดของเฮเกล

รัฐจึงเป็นองค์กรที่สมบูรณ์ที่สุด นอกจากมีอำนาจแล้วยังเป็นผู้กำหนดศีลธรรมอีกด้วย กล่าวคือ มีความชอบธรรมที่จะกำหนดว่าหลักปฏิบัติใดดีที่สุดสำหรับพลเมืองรัฐในทรรศนะของเฮเกลจึงเป็นทั้งองค์กรแห่งอำนาจและองค์กรแห่งศีลธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้บุคคลจะต้องเคารพบูชารัฐ และยอมอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของรัฐทุกประการ จะอ้างสิทธิเสรีภาพต่อต้านรัฐ (เช่น ตามทฤษฎีสัญญาประชาคม) ไม่ได้ จะมีจิตสำนึกทางศีลธรรมอิสระต่างจากที่กำหนด โดยรัฐก็ไม่ได้อีก เพราะรัฐผูกขาดเป็นองค์กรทางศีลธรรมองค์กรเดียว ทฤษฎีของเฮเกลจึงโน้มเอียงสนับสนุนให้รัฐมีอำนาจเบ็ดเสร็จ (Totalitarian) ซึ่งความคิดนี้ตรงข้ามกับทฤษฎีประชาธิปไตยเสรีนิยม⁽²⁷⁾

กล่าวกันว่า แนวความคิดของเฮเกลที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐได้มีอิทธิพลต่ออัลทิสซิม ในเวลาต่อมา นอกจากที่รัฐจะมีอำนาจสูงสุดเหนือเอกชนแล้ว เฮเกลยังได้ชี้ให้เห็นอีกว่า สถาบันรัฐเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ มนุษย์จะบรรลุสู่ความสมบูรณ์ได้ก็เฉพาะแต่การเป็นสมาชิกของรัฐเท่านั้น ความสมบูรณ์ของบุคคลถ้าจะอธิบายตามกระบวนการวิภาษแล้วจึงจะเห็นได้ชัดเจนขึ้น เพราะว่ารัฐก็เป็นการพัฒนามาอีกขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการวิภาษวิธีนั่นเอง การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐกล่าวโดยย่อก็คือว่า แม้ว่ารัฐจะอยู่ในฐานะสูงสุดเหนือเอกชน โดยเป็นทั้งองค์กรแห่งอำนาจและองค์กรแห่งศีลธรรมก็ตามแต่ มนุษย์ไม่อาจปฏิเสธรัฐได้

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับบุคคลในอีกแง่หนึ่ง เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับเสรีภาพของบุคคล ถ้าหากพิจารณาในประเด็นที่ว่ารัฐเป็นสถาบันที่มีอำนาจสูงสุดเหนือเอกชน ทุกคนจะต้องเคารพ

เชื่อฟังรัฐแล้ว มนุษย์จะมีเสรีภาพได้อย่างไร ถ้าจะนำเอาเสรีภาพจากทัศนะของนักคิดกลุ่มเสรีนิยม มาอธิบายทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพของเฮเกลย่อมเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกันอย่างแน่นอน เพราะเฮเกลกล่าวถึงเสรีภาพว่าเป็น “อำนาจที่จะทำให้ตนเองได้ปรากฏเป็นจริงขึ้นมาได้”(28) สำหรับวิธีการที่จะค้นพบความจริงและการบรรลุสู่ความมีเหตุมีผลก็อธิบายได้ตามกระบวนการวิภาษดังกล่าวแล้วในตอนต้น เสรีภาพหากจะพิจารณาในความคิดของเฮเกลจึงเป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับเหตุผลกล่าวคือ “การที่เราไม่ยอมทำตามอย่างก็เพราะเรากลัวอำนาจของกฎหมาย ศาสนา ประเพณี ฯลฯ อันเป็นสิ่งที่เราใช้เหตุผลสถาปนาขึ้นไว้เอง เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับเหตุผลนั่นเองเป็นผู้หนึ่งเรียกร้องเรา ทำให้เรามีเสรีภาพที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยมได้ แต่ถ้าเราไม่ใช้เหตุผลมาควบคุมการกระทำ มนุษย์ก็จะทำทุกอย่างตามอารมณ์ และในที่สุดเสรีภาพก็จะสิ้นสุด”(29)

ในฐานะที่รัฐเป็นองค์กรแห่งเหตุผล เพราะเป็นเรื่องของจิตที่แสดงตัวบนพื้นโลก เฮเกลจึงอธิบายว่ารัฐก็คือการปรากฏตัวของเสรีภาพที่เป็นรูปธรรมหรือเสรีภาพที่แท้จริง เสรีภาพที่เป็นรูปธรรมนั้น ประกอบด้วยความเป็นปัจเจกชนของแต่ละคน และการมีผลประโยชน์ส่วนบุคคล ซึ่งจะรวมอยู่กับผลประโยชน์ส่วนรวมด้วย ผลประโยชน์ส่วนรวมย่อมไม่ขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนตัวที่เกิดจากการใช้เหตุผล เพราะฉะนั้น การที่บุคคลเคารพและเชื่อฟังคำสั่งหรือกฎหมายที่รัฐกำหนดขึ้นจึงไม่ใช่สภาวะที่มนุษย์ถูกจองจำแต่อย่างใด หากแต่เป็นการกระทำที่เกิดจากเหตุผลซึ่งจะทำให้มนุษย์บรรลุสู่เสรีภาพได้อย่างแท้จริง

เสรีภาพในความหมายที่ว่าเป็นสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้ตามความพอใจนั้น เฮเกลโต้แย้งเป็นทำนองว่า สภาพธรรมชาติที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ ใครก็ตามที่ว่ามีมนุษย์เกิดมามีสิทธิเสรีภาพในการตัดสินใจหาหนทางการเมือง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อส่วนรวมก็เหมือนกับบอกว่าเป็นส่วนทำหน้าที่ของมันไปโดยไม่กระทบกระเทือนต่อองค์ภาพทั้งหมด

7. รัฐธรรมนูญและรูปการปกครองแห่งรัฐ

รัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่มีความแตกต่างอยู่ภายในรัฐ และมีการกำหนดบทบาทของส่วนที่แตกต่างภายในให้สอดคล้องกับลักษณะของความคิดหลัก (concept) พิจารณาอีกแง่หนึ่ง “รัฐธรรมนูญแห่งรัฐในทัศนะของเฮเกลเป็นการแสดงตัวของจิตโลก (world spirit) และเป็นองค์อินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิต (Organism) ในกระบวนการพัฒนาอันเป็นการแสดงตัวของจิต (Idea) ผู้ทำหน้าที่นิติบัญญัติที่ผ่านหรือตรากฎหมายออกมานั้นเป็นเพียงการดำเนินงานเพื่อให้รัฐธรรมนูญก้าวหน้าหรือพัฒนาไปสู่เป้าหมายของจิตโลกเท่านั้น”(30)

เฮเกลได้กล่าวถึงความสำคัญของรัฐธรรมนูญว่า “คุณค่าอันยิ่งใหญ่ของรัฐธรรมนูญโดยทั่วไปคือทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยอ้อมซอม... ถ้าหากขาดรัฐธรรมนูญและพลังอ้อมซอมในระบบ

รัฐธรรมนูญแล้ว ประชาชนก็มักจะทำการแบ่งชนชั้นหน่วยเพื่อให้เจตน์จำนงค์ของตนบังเกิดผล ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ เปิดโอกาสให้ผลประโยชน์ของประชาชนได้รับการสนองตอบในแนวทางที่ชอบด้วยกฎหมายและเป็นระเบียบรวมถึงกำหนดให้มีความรับผิดชอบในหมู่ประชาชน”(33) นอกจากนี้ เฮเกลยังได้ให้ความสำคัญการแบ่งแยกอำนาจว่าเป็นเสมือนสิ่งที่จำเป็นและเป็นเกณฑ์วัดความมีเหตุผลของรัฐธรรมนูญแห่งรัฐด้วย รัฐการเมืองสามารถแบ่งอำนาจออกได้เป็น 3 ส่วน กล่าวคือ

1. อำนาจที่จะกำหนดและสถาปนากฎเกณฑ์ทั่วไป เรียกอำนาจนี้ว่า อำนาจนิติบัญญัติ
2. อำนาจที่จะรวบรวมส่วนที่มีลักษณะเฉพาะ (particular spheres) และแต่ละกรณีหรือเรื่องส่วนบุคคล (individual cases) ให้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทั่วไป เรียกอำนาจนี้ว่าอำนาจบริหาร หรืออำนาจของรัฐบาล (Governmental power)
3. อำนาจพระมหากษัตริย์ (monarchical power) ในฐานะที่เป็นผู้แสดงเจตน์จำนงค์เพื่อตัดสินขั้นเด็ดขาด อำนาจที่แยกออกจากกันถูกรวบรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้อำนาจของคน ๆ เดียว ซึ่งเป็นทั้งสิ่งสูงสุดหรือจุดยอดและจุดเริ่มต้นหรือพื้นฐานของส่วนทั้งหมดของระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (constitutional monarchy)⁽³¹⁾

อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกอำนาจที่เฮเกลกล่าวถึงนี้มีได้หมายความว่าแต่ละอำนาจต่างก็มีอิสระ เพราะความเป็นอิสระของอำนาจแต่ละอำนาจเช่น นิติบัญญัติและอำนาจบริหารจะนำไปสู่ความhayนะของรัฐและเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการตามรัฐธรรมนูญแห่งรัฐดังกล่าวนี้ เฮเกลจึงได้เสนอแนะการจัดระเบียบการปกครองภายในรัฐ โดยกำหนดให้มีรัฐธรรมนูญเป็นองค์การทางการเมืองที่สำคัญที่สุด รูปการปกครองที่เขาเห็นว่าสอดคล้องด้วยเหตุผลในยุคสมัยนั้นก็คือระบบที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นรูปการปกครองของรัฐปรัสเซียในสมัยที่เฮเกลมีชีวิตอยู่นั่นเอง แต่เฮเกลก็ได้แสดงเหตุผลที่เขาชื่นชอบกับรูปการปกครองแบบนี้ก็เพราะว่า พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะเป็นบุคคลคนเดียวที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐที่จะเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย ซึ่งเป็นเจตจำนงร่วม (universal Will) ให้บรรลุผลตามเป้าหมาย ขณะเดียวกันระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญนี้ยังช่วยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ผู้ปกครองใช้อำนาจตามอำเภอใจดังเช่น บรรดาทรราชย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น รูปแบบการปกครองที่พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญหรือกษัตริย์ถูกจำกัดอำนาจตามทัศนะของเฮเกลนั้น จะบรรลุผลสำเร็จได้ในรัฐสมัยใหม่จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแบ่งแยกอำนาจ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของรูปการปกครองที่เฮเกลกล่าวนี้ก็ “เป็นรูปการปกครองแบบผสมระหว่างราชาธิปไตย อภิชนาธิปไตย และประชาธิปไตยนั่นเอง เพราะมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ คณะผู้บริหารหรือข้าราชการจำนวนหนึ่งทำหน้าที่บริหาร และมีผู้แทนปวงชน

ทำหน้าที่ตัวกลางประสานความเข้าใจอันดีระหว่างผู้ปกครองกับปวงชน”⁽³²⁾ ลักษณะที่เป็นองค์ประกอบบางประการของแต่ละรูปการปกครองจะเชื่อมประสานกันเป็นเอกภาพใหม่

7.1 อำนาจพระมหากษัตริย์ โดยที่ภายในรัฐนั้นจำเป็นจะต้องมีสภาวะของการตัดสินใจที่เด็ดขาด ซึ่งก็คืออำนาจอธิปไตยนั่นเอง อำนาจอธิปไตยและเอกภาพของรัฐจะแสดงออกมาในรูปของเจตจำนงที่จะตัดสินใจขั้นสุดท้าย เจตจำนงซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นอำนาจอธิปไตยของรัฐในทัศนะของเฮเกลมีลักษณะคล้ายคลึงกับเจตจำนงทั่วไปของรัฐไซ หากจะพิจารณารัฐในแง่ขององค์อินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิตนั้นรัฐก็ย่อมมีองค์ประกอบหลาย ๆ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรกคือ ส่วนที่เป็นตัวตนของรัฐก็คือเอกภาพของมวลสมาชิกของรัฐที่รวมกันเป็นหน่วยเดียว ประการที่สองคือ ส่วนที่เป็นเจตจำนงหรือวิญญาณของรัฐซึ่งก็คือเจตจำนงร่วมของมวลสมาชิกซึ่งรวมกันเป็นหน่วยเดียวเหมือนกัน เจตจำนงร่วมจะอยู่ในฐานะที่จะตัดสินใจขั้นเด็ดขาดในการดำเนินกิจการของรัฐทั้งปวง เพราะฉะนั้นเจตจำนงของรัฐจึงอยู่เหนือเจตจำนงของบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของรัฐ

การนำเอาเจตจำนงของรัฐมาใช้รัฐไซจะเห็นแตกต่างจากเฮเกล โดยรัฐไซเห็นว่าการแสวงหาเจตจำนงทั่วไปหรือเจตจำนงร่วมสามารถนำมาปฏิบัติได้โดยให้มวลประชาร่วมประชุมกัน แต่สำหรับเฮเกลอธิบายว่า เจตจำนงของรัฐจะประกอบขึ้นจากเจตจำนงของประชาชนทั้งมวลก็จริงอยู่ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะอยู่เช่นนั้นต่อไปไม่มีการแสวงหาใหม่เป็นครั้งคราวเหมือนเจตจำนงทั่วไปของรัฐไซ พูด่งาย ๆ ก็คือเฮเกลเห็นว่าอำนาจอธิปไตยของรัฐเป็นของมวลประชาชน แต่การใช้อำนาจอธิปไตยไม่ใช่เรื่องของประชาชนผู้เป็นเจ้าของ หากแต่มอบให้บุคคลอื่นเป็นผู้ใช้อำนาจนี้แทน ผู้ใช้แทนคือเป็นคน ๆ เดียวคือพระมหากษัตริย์ การมอบให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยของรัฐแทนประชาชนนั้นคงจะเป็นผลมาจากเหตุผลในทางปฏิบัติ เพราะคนมีจำนวนมากบางรัฐก็มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ผิดไปจากอำนาจอธิปไตยของรัฐไซ ซึ่งประชาชนทั้งเป็นเจ้าของและเป็นผู้ใช้ด้วยตัวเองและมอบให้ใครใช้แทนตนก็ไม่ได้อีกเช่นเดียวกัน

แม้พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชนก็ตาม แต่เฮเกลก็ไม่เห็นด้วยกับการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ตามแบบแผนที่เป็นไปในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รูปการปกครองที่พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ เฮเกลกล่าวไว้ว่า “ในเบื้องต้นกษัตริย์ควรจะเป็นสัญลักษณ์มากกว่าเป็นผู้ครอบครองอำนาจ พระองค์ทรงเป็นตัวแทนของอำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นหน่วยรวมของประชาชน แต่เป็นเพราะเหตุผลในทางปฏิบัติประชาชนจึงไม่สามารถใช้อำนาจนี้ได้ พระองค์ไม่จำเป็นจะต้องมีสติปัญญาสูงส่งหรือมีความสามารถยิ่งใหญ่ในทาง

บริหารหน้าที่สำคัญ ๆ ของรัฐบาลจะเป็นการปลดอภัยหากอยู่ในมือของตัวแทนอื่น ๆ อำนาจของพระมหากษัตริย์ไม่ควรจะเป็นไปตามอำเภอใจ กฎหมายจะเป็นพื้นฐานที่จะทำให้รัฐมีระเบียบเรียบร้อย ขณะเดียวกันกฎหมายก็จะเป็นสิ่งสูงสุดภายในรัฐ”(34)

อย่างไรก็ตาม “เพื่อให้พระมหากษัตริย์ดำรงฐานะอยู่ในเป็นสัญลักษณ์แห่งเอกภาพและความต่อเนื่องของรัฐ รวมถึงหลีกเลี่ยงจากการต่อสู้ช่วงชิงผลประโยชน์และการขัดแย้งในความคิดเห็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ครอบงำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในแวดวงแห่งการเลือกตั้ง เพราะฉะนั้นการดำรงตำแหน่งของพระมหากษัตริย์จึงควรให้เป็นไปตามวิถีทางของธรรมชาติอย่างแท้จริงคือการสืบสันตติวงศ์”(35)

ถ้าพิจารณาระบบกษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญเพียงแค่นี้อาจจะทำให้เข้าใจไปว่าพระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจ เพราะเป็นแต่เพียงสัญลักษณ์และศูนย์รวมของความสามัคคี ความจริงแล้วบทบาทของกษัตริย์ภายใต้ระบบการเมืองที่เฮเกลเสนอไว้ นั้นไม่ได้เป็นอย่างไรที่เข้าใจกันโดยทั่วไป คือระบบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญตามระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในบางประเทศในปัจจุบัน ถ้าศึกษาบทบาทของกษัตริย์ตามรูปการปกครองของเฮเกลนั้นพอจะแบ่งได้ 3 ด้าน กล่าวคือ(36)

1. เป็นศูนย์รวมของรัฐธรรมนูญและกฎหมาย
2. การพิจารณาเกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะ (particular) ไปสู่ผลประโยชน์ส่วนรวม (general)
3. การตัดสินขั้นสุดท้ายหรือเด็ดขาด

หากขยายความเกี่ยวกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ทั้งสามด้านออกไป “พระองค์จึงเป็นผู้ลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้กฎหมาย ประกาศสงคราม แต่งตั้งเจ้าหน้าที่บริหาร และยุติข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกลุ่มเจ้าหน้าที่บริหาร”(37) ถ้าพิจารณานำอำนาจของกษัตริย์ในแง่นี้ พระองค์จึงเป็นทั้งสัญลักษณ์แห่งความเป็นเอกภาพ เป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจบริหารซึ่งมอบหมายให้เจ้าหน้าที่บริหารและหน่วยงานอื่นทำหน้าที่แทน ขณะเดียวกันก็อยู่ในฐานะผู้ตัดสินเด็ดขาดลักษณะของการปกครองแบบนี้แท้จริงก็คือระบบการปกครองของรัฐปรัสเซียในสมัยที่เฮเกลยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งพระมหากษัตริย์มีอำนาจอยู่มากเหมือนกัน

7.2 อำนาจบริหาร “อำนาจบริหารของรัฐบาลเป็นเรื่องของการรวบรวมลักษณะเฉพาะ (particular) ให้อยู่ภายใต้ลักษณะสากล (Universal) ตัวอย่างเห็นได้จากการนำเอากฎหมายมาบังคับใช้และการนำเอานโยบายที่กำหนดไว้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งมาปฏิบัติหลักสำคัญของการบริหารเฮเกลคงจะหมายถึงการรวมเอากลไกการบริหารที่แบ่งแยกออกเป็นหน่วยย่อย ๆ ที่มีความชำนาญเฉพาะหรือทำหน้าที่เฉพาะอย่างให้มาอยู่ภายใต้ของการมีหัวหน้าควบคุม”(38) อำนาจบริหารนี้เฮเกลยังรวมไปถึงอำนาจของการตัดสินคดีความและอำนาจของเจ้าหน้าที่ตำรวจ (police) ว่าเป็นอีกลักษณะหนึ่งของการบริหารแทนที่จะแยกอำนาจนี้ออกมาอีกต่างหาก

ข้อสรุปของเฮเกลเกี่ยวกับองค์การหรือหน่วยงานที่เป็นเครื่องมือของการบริหารเป็นไปตามหลักการของเหตุผลและเสรีภาพที่เกี่ยวข้องกับการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและการกระจายอำนาจไปสู่ระดับล่างหรือระดับท้องถิ่น ดังที่มีบางท่านชี้ให้เห็นว่าเฮเกลมองเห็นรัฐสมัยใหม่ว่าเป็นเรื่องของการรวมกันระหว่าง (1) ประสิทธิภาพของการบริหาร กับ (2) เสรีภาพส่วนบุคคล⁽³⁹⁾ เพราะฉะนั้นถ้าพิจารณาถึงองค์การต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ทางบริหารทั้งหมดที่เฮเกลพูดถึงเป็นการเน้นให้เห็นถึงผลประโยชน์หรือข้อดีของการมอบอำนาจให้แก่องค์กรบริษัททางอาชีพ (corporations) ทั้งหลาย รวมทั้งรัฐบาลท้องถิ่นซึ่งการดำเนินงานของหน่วยงานเหล่านี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์เฉพาะส่วน (particular interest)

โครงสร้างของการบริหารภายในรัฐตามทัศนะของเฮเกลจึงประกอบด้วยกลุ่มข้าราชการซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกษัตริย์และอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนอำนาจของส่วนกลางในการปฏิบัติงานของบรรดาข้าราชการทั้งหลายมักจะชอบใช้อำนาจบาตใหญ่ เพราะฉะนั้นเฮเกลจึงเสนอให้จัดตั้งสถาบันตัวกลางซึ่งประกอบด้วยรัฐบาลส่วนท้องถิ่นและกลุ่มอาชีพหรือองค์กรบริษัททางอาชีพต่าง ๆ สถาบันตัวกลางจะทำหน้าที่เป็นตัวถ่วงหรือคาน (counterpoise) การใช้อำนาจของรัฐบาลกลางถ้ามองจากโครงสร้างการบริหารนี้จะเห็นว่ากลุ่มหลากหลายในสังคมต่างก็มีอิสระ (autonomy) แต่ความเป็นอิสระนี้ก็จะต้องอยู่ภายในกรอบ เฮเกลอธิบายว่าการกระทำอันชอบธรรมใด ๆ เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะส่วนจะกระทำได้อาศัยอยู่ในกรอบของผลประโยชน์ร่วมหรือผลประโยชน์ส่วนรวมซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนด รัฐมีความจำเป็นที่จะสร้างกฎเกณฑ์หรือกติกาในการแข่งขันระหว่างผลประโยชน์เฉพาะส่วน เฮเกลไม่เห็นด้วยกับลัทธิปล่อยให้บุคคลมีเสรีภาพเต็มที่ในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว (laissez-faire) เพราะถ้าปล่อยให้สภาพของรัฐเป็นเช่นนี้จะทำให้เกิดการแข่งขันที่ไร้กฎเกณฑ์จะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นซึ่งจะไม่ใช่วิถีทางที่จะนำไปสู่ผลประโยชน์ส่วนรวม

ลัทธิเลเซแฟร์นี้เฮเกลยังเห็นว่าสังคมพลเรือนจะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นภายในรัฐทั้งนี้ก็เพราะว่าสังคมพลเรือนนั้นเป็นสมรภูมิที่ทุกคนจะต่อสู้กับผู้อื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ส่วนตัว เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือข้าราชการจะเป็นกลุ่มที่อุทิศตนเพื่อคุ้มครองความต้องการต่าง ๆ กับผลประโยชน์ของชุมชนโดยการสร้างกฎระเบียบเพื่อให้บุคคลปฏิบัติในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมพลเรือน กฎระเบียบนี้เป็นไปเพื่อจำกัดการก้าวล่วงเข้าไปทำลายความดีงามของส่วนรวมรวมทั้งเป็นการยกระดับการประพฤติปฏิบัติทั้งหลายให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนรวม เจ้าหน้าที่ขององค์กรบริษัททางอาชีพซึ่งมาจากการเลือกตั้งจะเป็นผู้ให้การรับรองแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมถึงการทำหน้าที่ประนีประนอมความต้องการของแต่ละหน่วยให้อยู่ภายในกรอบแห่งผลประโยชน์ส่วนรวม

สำหรับการดำรงตำแหน่งของบรรดาข้าราชการซึ่งเป็นตัวแทนในการใช้อำนาจบริหาร เฮเกลเสนอให้มีการคัดเลือกโดยถือเกณฑ์ความสามารถของบุคคลเป็นหลักและจะต้องเปิดโอกาสให้กับประชาชนทุกคนในรัฐด้วย ผู้ที่อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้คัดเลือกข้าราชการคือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนปวงชน การปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการจะต้องรับผิดชอบต่อผู้คัดเลือกซึ่งเป็นการควบคุมจากเบื้องบน เพื่อป้องกันไม่ให้บรรดาข้าราชการใช้อำนาจไปในทางมิชอบทางหนึ่งอาจจะทำได้โดยการจัดลำดับของการบังคับบัญชาและแบ่งแยกความรับผิดชอบในการปฏิบัติ อีกทางหนึ่งก็คือการให้สิทธิแก่ผู้แทนขององค์กรบวรบริษัททางอาชีพให้คอยเฝ้าดูการใช้อำนาจของบรรดาข้าราชการ

7.3 อำนาจนิติบัญญัติ การทำหน้าที่นิติบัญญัติเฮเกลไม่ได้มอบหมายให้หน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นการปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันระหว่างกษัตริย์ในฐานะผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนปวงชนซึ่งเป็นผู้ตัดสินขั้นสุดท้าย อำนาจของรัฐบาลในฐานะที่มีความรู้เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ ในรายละเอียดเพราะมีหน่วยงานย่อยทำหน้าที่เฉพาะที่เชื่อมโยงประสานกัน และส่วนที่รวมกันตามแบบชนชั้นหรือฐานะนักร (estates) ซึ่งมีอยู่หลากหลายในรัฐ การที่เฮเกลเสนอให้อำนาจนิติบัญญัติเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ร่วมกันระหว่างกษัตริย์ฝ่ายบริหาร กลุ่มฐานะนักร ก็เพื่อจะสร้างเอกภาพให้เกิดขึ้นในรัฐ ทั้งนี้ก็เพื่อหลีกเลี่ยงความแตกแยกและขัดแย้งซึ่งมักจะเกิดขึ้นภายใต้ระบบการแยกอำนาจซึ่งเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของรัฐธรรมนูญ เฮเกลชี้ให้เห็นถึงเอกภาพของระบบอังกฤษที่กำหนดให้รัฐมนตรีต้องเป็นสมาชิกรัฐสภาด้วย และตัวอย่างของความแตกแยกที่เกิดขึ้นในฝรั่งเศสเพราะรัฐธรรมนูญ ฝรั่งเศสได้แยกรัฐมนตรีออกจากฝ่ายนิติบัญญัติ ในเมื่อส่วนต่าง ๆ ของรัฐต่างก็มีอิสระ เอกภาพของรัฐก็จะเป็นเสื่อมสูญไป เมื่อรัฐขาดเอกภาพความเป็นรัฐก็เป็นอันสูญสิ้น

อำนาจสองส่วนที่ประกอบเข้าเป็นอำนาจอธิปไตยคืออำนาจอธิปไตยและรัฐบาลนั้นเป็นเรื่องที่พอจะเข้าใจได้ แต่ส่วนที่สามคือกลุ่มฐานะนักรค่อนข้างจะซับซ้อน เพราะเฮเกลเรียกส่วนนี้ว่าสมานิติบัญญัติ แต่ทำหน้าที่เป็นองค์กรเชื่อม (mediating organ) ระหว่างรัฐบาล กษัตริย์ และประชาชน การบัญญัติกฎหมาย แม้จะกำหนดให้สมานิติบัญญัติมีบทบาทหรือมีส่วนร่วมด้วยก็จริงแต่ก็เป็นไปโดยอ้อมและเห็นได้ไม่ชัดเจนเพราะเป็นเรื่องของการแสดงเจตนารมณ์หรือผลประโยชน์ของกลุ่มให้ปรากฏ ส่วนจะประกาศใช้เป็นกฎหมายหรือไม่ขึ้นอยู่กับพิจารณาของกษัตริย์และรัฐบาล สำหรับความสำคัญของสมานิติบัญญัติเฮเกลอธิบายว่า “ปัจเจกชนไม่สามารถติดต่อกับรัฐได้โดยตรงหรือควบคุมรัฐโดยตรง ไม่สามารถมีสิทธิด้วยความเป็นมนุษย์ แต่ต้องผ่านการเป็นสมาชิกของสมาคมอาชีพ แสดงเจตนารมณ์โดยผ่านการกลั่นกรองของสถาบันที่ตน

สังกัด ทั้งนี้ต้องสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของสถาบันนั้น แนวคิดเช่นนี้เน้นการบังคับให้เกิดการผสมกลมกลืนผ่านสถาบันอาชีพ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีลำดับชั้นการบังคับบัญชามากที่สุด แทนที่จะปล่อยให้เอกชนมีความคิดเห็นส่วนบุคคลและแสดงความคิดเห็นส่วนบุคคลออกมาได้โดยตรง แนวคิดของเฮเกลกำหนดให้การรวมตัวของสังคมเป็นแนวตั้งผ่านทางลำดับชั้นการบังคับบัญชาในการประกอบอาชีพ”(40) และผู้ทำหน้าที่แทนสมาชิกจะอยู่ในฐานะเป็นผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกสภานิติบัญญัติ

ผู้แทนราษฎรแห่งสภานิติบัญญัตินี้จะทำหน้าที่เป็นผู้แทนของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ภายในรัฐ อันได้แก่กลุ่มอาชีพและสมาคมต่าง ๆ แม้กระทั่งองค์การศาสนา ผู้แทนราษฎรไม่ได้รับผิดชอบต่อประชาชนทั้งหมด แต่ผูกพันอยู่กับผลประโยชน์ของกลุ่มที่ตนเป็นตัวแทนเท่านั้น ผู้ที่จะได้เป็นตัวแทนของกลุ่มจะเป็นผู้ที่มีความสามารถเหนือคนอื่นใดในกลุ่ม ดังนั้นเมื่อเขาได้รับเลือกก็ไม่มี ความจำเป็นอันใดที่จะต้องปรึกษาหรือฟังเสียงจากคนในกลุ่มอีกต่อไป เพราะการที่เขาได้เป็นตัวแทนของกลุ่มนั้นย่อมแสดงว่าเขาสามารถตัดสินใจ และรู้ถึงผลประโยชน์ของกลุ่มดีกว่าผู้อื่นอยู่แล้ว การวินิจฉัยของเขาคือการแสดงเจตจำนงที่แท้จริงของกลุ่ม(41)

7.4 มติมหาชน (Public Opinion) รูปแบบของเสรีภาพส่วนบุคคลเกิดขึ้นจากการมีและสามารถแสดงออกด้วยตนเองเกี่ยวกับการใช้ดุลยพินิจ การแสดงความคิดเห็นและการเสนอแนะต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจการของรัฐ เสรีภาพเหล่านี้หากเป็นการแสดงออกร่วมกันก็เป็นมติมหาชน การขัดแย้งของความคิดเห็นของคนจำนวนมากจะนำไปสู่ความมีเหตุมีผลและสิ่งที่เป็นจริง เพราะฉะนั้นมติมหาชนดังที่เป็นอยู่จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงความขัดแย้งในตัวเอง ขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นการแสดงตัวของความรู้ (Knowledge) ในระดับที่สมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิม

มติมหาชนไม่เพียงแต่เป็นที่รวมความต้องการที่แท้จริงและสามารถแปรเปลี่ยนวิถีชีวิตตามปกติให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของสามัญสำนึกที่ไม่รู้จักจบสิ้นเป็นหลักความยุติธรรม เป็นสาระที่เป็นจริงและปรากฏผลออกมาเป็นกฎหมาย เป็นโครงสร้างรัฐธรรมนูญโดยส่วนรวมรวมไปถึงเป็นฐานะทั่ว ๆ ไปของรัฐด้วย มติมหาชนยังเป็นที่เกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสารของบรรดาผู้ที่มีความคิดเห็นเป็นของตัวเอง หรือไม่ก็เกิดจากความโง่เขลาและดันทุรัง หรือบางทีก็เป็นการใช้ดุลยพินิจที่ผิดพลาด

ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ามติมหาชนนั้นเกิดขึ้นได้ทั้งจากการมีอคติครอบงำและการใช้ดุลยพินิจอย่างรอบคอบ เพราะฉะนั้นการแสดงความคิดเห็นของมหาชนต่อกิจการของรัฐอาจจะเป็นสิ่งที่น่าเคารพและชิงชังทั้งสองอย่างดุจดั่งข่าวสารที่มีเกลบปะปนอยู่นั่นเอง “เฮเกลบอกว่าผู้ไม่รู้จักวิธีที่จะละเลยมติมหาชนนั้นจะไม่มีโอกาสบรรลุสู่ความยิ่งใหญ่ได้เลย”(42) เพราะฉะนั้นการค้นหามติมหาชนที่แท้จริงจึงเป็นภาระหน้าที่ของรัฐบุรุษ

สำหรับเงื่อนไขที่จะก่อให้เกิดมติมหาชนที่เป็นประโยชน์ หรือมติมหาชนที่แท้จริง เฮเกล เสนอให้มีเสรีภาพของการสื่อสารติดต่อในหมู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง และจะต้องมีกฎหมายบัญญัติรับรองการใช้เสรีภาพนี้ด้วย ขณะเดียวกันผู้ที่ใช้เสรีภาพนี้เกินขอบเขตก็จะต้องถูกควบคุมและลงโทษ โดยกฎหมายด้วยเช่นเดียวกัน เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการแสดงความคิดเห็นของมหาชนก็คือการให้เสรีภาพในการพูดรวมไปถึงการเผยแพร่การอภิปรายโต้เถียงของบรรดาสมาชิกสภานิติบัญญัติก็จะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้ประชาชนทั่วไปได้รับรู้ข้อเท็จจริงเพิ่มขึ้น

8. รัฐในฐานะผู้สร้างประวัติศาสตร์โลก

8.1 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภายในแต่ละรัฐบุคคลจะต้องอยู่ภายใต้รัฐ แต่สำหรับรัฐโดยตัวของมันเองแล้วไม่ได้อยู่ภายใต้รัฐอื่น ทุกรัฐเป็นองค์กรที่มีเอกภาพเอกราช และอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง สภาพเช่นนี้ยังคงดำเนินอยู่แม้ว่ารัฐจะอยู่ในสภาวะสงครามกับรัฐอื่นก็ตาม ในส่วนที่เกี่ยวกับเจตจำนงก็เช่นเดียวกัน เจตจำนงของบุคคลมีลักษณะแตกต่างไปจากเจตจำนงของรัฐก็ตรงที่เจตจำนงของบุคคลจะต้องอยู่ภายใต้เจตจำนงทั่วไป (Universal will) ซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนดขึ้น ในแง่นี้รัฐแต่ละรัฐจึงไม่มีข้อผูกพันอยู่ภายใต้สิ่งใดนอกเสียจากข้อผูกพันกับเจตจำนงของตัวเอง ข้อตกลงระหว่างรัฐต่อรัฐจะเป็นในรูปของสนธิสัญญาก็ดี กฎหมายระหว่างประเทศก็ดี ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่เหนือกว่าอำนาจรัฐแต่อย่างใด

หลักการสำคัญของการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐตามทัศนะของเฮเกลก็คือ ผลประโยชน์ของแต่ละรัฐ สนธิสัญญาซึ่งกระทำขึ้นระหว่างรัฐเป็นเพียงข้อผูกพันชั่วคราวเท่าที่รัฐได้ประโยชน์ เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของรัฐ การรักษาพันธะสัญญาระหว่างรัฐก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตามความเห็นของเฮเกลจึง “เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่ทรงอำนาจอธิปไตยหรือเป็นรัฐเอกราช (sovereign state) ซึ่งล้วนแต่เชื่อว่าสิ่งใดที่เป็นประโยชน์แก่ตนก็เป็นสิ่งที่ถูกต้องทั้งนั้น และสิ่งที่เลวก็ได้แก่การกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อผลประโยชน์นั้น”⁽⁴³⁾ ถ้าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นไปเช่นนี้แล้วคงจะไม่มีกฎหมายและสนธิสัญญาระหว่างรัฐฉบับใดเป็นที่ยอมรับระหว่างรัฐตลอดไป เว้นเสียแต่ว่ากฎหมายและสนธิสัญญาระหว่างประเทศฉบับนั้นมีลักษณะสอดคล้องกับเหตุผลสากลอันเป็นผลประโยชน์ร่วมที่ถาวรของแต่ละรัฐ ในขณะที่ประวัติศาสตร์โลกยังพัฒนาไปไม่ถึงจุดที่ว่านี้ ความขัดแย้งระหว่างรัฐก็ย่อมจะเกิดขึ้นเรื่อยไป

8.2 สงครามและสันติภาพ สภาพของการที่ไม่มีอำนาจอื่นใดอยู่เหนืออำนาจอธิปไตยของรัฐก็ดีและการที่ผลประโยชน์ของแต่ละรัฐแตกต่างกันก็ดี สิ่งเหล่านี้ย่อมจะนำไปสู่ความขัดแย้ง

ระหว่างรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การขจัดข้อขัดแย้งนี้เฮเกลเสนอให้ใช้สงครามเป็นเครื่องมือ ซึ่งในเรื่องนี้เฮเกลไม่เห็นด้วยกับการสนับสนุนให้มีสันติภาพอันถาวรตามอุดมคติของคานท์ เฮเกลเห็นสงครามเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญและเป็นวิธีการที่เหมาะสมที่จะยุติความขัดแย้งระหว่างรัฐก็เพราะว่า “ในสงครามนั้นมืองค์ประกอบทางจริยธรรมแฝงอยู่การทำสงครามจะเป็นการ สงวนซึ่งความเข้มแข็งของจริยธรรม (ethical health) และยังเป็น การเปลี่ยนแปลงที่จะเข้าไปสู่จุด มุ่งหมายที่แท้จริงของรัฐแบบถอนรากถอนโคนด้วย สงครามคุ้มครองประชาชนให้พ้นจากความ เสื่อมทราม (corruption) อันเป็นผลจากการมีสันติภาพอันถาวร”⁽⁴⁴⁾ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความ เสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นในรัฐ เฮเกลเปรียบเทียบให้เห็นเหมือนกับความเน่าเหม็นของทะเลอันเกิด ขึ้นเพราะความสงบที่ปราศจากคลื่นลมเป็นเวลาอันยาวนาน ลมที่พัดโบกช่วยคุ้มครองไม่ให้ทะเล เน่าเหม็นฉันใด สงครามก็ช่วยทำให้ความเสื่อมโทรมในหมู่ประชาชนมลายไปฉันนั้น

หากพิจารณาสงครามจากกระบวนการวิภาษของเฮเกลจะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของชาติต่าง ๆ เรื่อยมาเป็นลำดับ โดยเฉพาะในภาวะสงคราม ยิ่งเห็นการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจน เพราะสงครามเป็นเสมือนตัวเร่งไปสู่สภาวะใหม่ที่ดีกว่า “สงครามช่วยขจัดฝ่ายที่เก่าแก่และล้าสมัยให้หมดสิ้นไปโดยเปิดโอกาสให้ฝ่ายที่เข้มแข็งกว่าเข้า มาแทนที่ สำหรับมองไปข้างหน้าระยะยาวแล้ว เข้าใจเอาว่าสงครามมีส่วนสร้างสรรค์ แม้จะ ทำลายอะไรต่ออะไรลงไปแต่ถ้าคิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นล้วนมีเหตุผลในทางจริยธรรม สงคราม ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นและควรนำมาใช้เพื่อความดีงามได้”⁽⁴⁵⁾

แม้ว่าเฮเกลจะเห็นว่าสงครามเป็นความดีงามซึ่งจะก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความ ก้าวหน้าและสร้างความสามัคคีในหมู่ประชาชนภายในรัฐ หรืออย่างน้อยที่สุดสงครามก็ช่วยให้ ความขัดแย้งภายในรัฐลดน้อยลงก็ตาม แต่ก็มีได้หมายถึงว่าเฮเกลเป็นบุคคลประเภทกระหาย สงคราม การที่เขามีทัศนะต่อสงครามตามที่กล่าวนี้เป็นไปตามหลักการของเหตุผลของกระบวนการวิภาษซึ่งถือว่า “สงครามเป็นการปะทะกันระหว่างความคิดในประวัติศาสตร์ ไม่มีอะไรเป็น เรื่องส่วนตัวในสงคราม และก็ไม่ควรจะทำให้เกิดความเกลียดชังกันระหว่างประชาชาติทั้งหลาย การเป็นศัตรูกันควรจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลผู้ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ทางทหารโดยตรง สงครามเอง ควรจะถือว่าเป็นระยะชั่วคราว และควรจะทำอย่างมีเมตตากรุณาเท่าที่จะสามารถกระทำ ได้...”⁽⁴⁶⁾

เกี่ยวกับ **สันติภาพ** นั้น เฮเกลเห็นว่าเป็นการทำให้เกิดสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ เชื่องช้า หรือบางทีเกือบจะเป็นการหยุดนิ่งเสียด้วยซ้ำไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่โลกมีสันติภาพ อันถาวร เฮเกลเปรียบให้เห็นเสมือนกับการย่ำเท้าอยู่กับที่กว่าจะเกิดสภาวะแย้ง (antithesis)

ไปสู่ภาวะผสมผสาน (Synthesis) นั้น กินเวลาอันยาวนาน นานจนบางทีอาจจะกลายเป็นความเสื่อมโทรมของรัฐไป เพราะฉะนั้น “สันติภาพไม่ว่าภายในหรือภายนอกไม่ควรเป็นจุดหมายของรัฐ ใครก็ตามที่ยืนยันว่าจุดประสงค์ของรัฐคือการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของพลเมืองถือว่าผิดอย่างร้ายแรง หน้าที่ของรัฐคือนำเอาความคิด (Idea) ให้ก้าวไปข้างหน้าในประวัติศาสตร์ และกระบวนการนี้ไม่อาจดำเนินไปโดยสงบราบรื่น ในสันติภาพจึงเป็นความหยุดนิ่งในเวลาสันติ คนเสื่อมลงเพราะมักจะถูกครอบงำมากขึ้น ๆ ด้วยความสนใจ แต่ในผลประโยชน์ส่วนตัว”(47)

9. สรุป

ความคิดของเฮเกลได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และตีความกันมากในเวลาต่อมา เหตุผลประการหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความคิดของเฮเกลบางตอนยังเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก เพราะมีลักษณะเป็นนามธรรมโดยเฉพาะในส่วนของเขาอธิบายเกี่ยวกับการเกิดและการพัฒนาการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับจิตโลก (World Spirit) และการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์โลก ตามกระบวนการวิภาษวิธี ยิ่งถ้ามองเฮเกลในสายตาของนักคิดเสรีนิยมและตีความทัศนะของเฮเกลจากสภาพแวดล้อมปัจจุบันก็ย่อมจะมีแง่มุมที่จะโต้แย้งและวิพากษ์วิจารณ์ได้อีก แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่จะปฏิเสธไม่ได้ก็คือแนวความคิดของเฮเกลบางส่วนได้มีอิทธิพลต่อนักคิดนักปฏิบัติ และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์โลกในเวลาต่อมา

เฮเกลเป็นนักคิดจิตนิยมที่สามารถนำเอาวิธีการวิภาษซึ่งมีอยู่แล้วมาจัดเป็นระบบและนำไปประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายและนำเสนอให้ทัศนะทางการเมืองของเขาได้อย่างสมเหตุสมผล เพราะฉะนั้นการศึกษาความคิดของเฮเกลจำเป็นจะต้องเข้าใจระบบหรือวิธีการคิดแบบวิภาษวิธีเสียก่อน จากนั้นค่อยนำเอากระบวนการวิภาษวิธีเป็นเครื่องมือที่จะช่วยการทำความเข้าใจและวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเฮเกล โดยเฉพาะเกี่ยวกับรัฐและสถาบันทางการเมือง

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของรัฐซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความคิดของครอบครัวและสังคมพลเรือน การพิจารณาบทบาทของรัฐที่มีต่อบังคับบุคคลซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับเสรีภาพ สิทธิและหน้าที่ของพลเมืองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เป็นที่น่าสังเกตก็คือการที่ทุกคนต้องเชื่อฟังคำสั่ง กฎหมาย และกฎทางศีลธรรมซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนด เป็นเรื่องที่ทุกคนมีเสรีภาพที่แท้จริง และเป็นการกระทำที่มีเหตุผล และความมีเหตุผลนี้ก็อธิบายได้จากการกระทำที่มุ่งไปสู่ผลประโยชน์ของรัฐหรือผลประโยชน์ส่วนรวมนั่นเอง ในฐานะที่รัฐอีกแง่หนึ่งก็คือจิตร่วม (objective mind)-ซึ่งก็คือ เจตจำนงร่วมของมวลสมาชิก ผลประโยชน์ส่วนรวมแท้ที่จริงเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่เกิดจากการใช้สติปัญญาที่มีเหตุผลเพื่อความดีงามของส่วนรวม เพราะฉะนั้นการเคารพกฎหมายหรือคำสั่งใด ๆ ของรัฐจึงเป็นการกระทำตามความคิดของตัวเอง สภาวะเช่นนี้ทุกคนก็มีเสรีภาพ

เพราะเสมือนกับการเคารพเจตจำนงของตนเอง สำหรับสิทธิและหน้าที่เฮเกลเห็นว่าจะต้องดำเนินควบคู่กันไป การใช้สิทธิโดยปราศจากการรับรู้หน้าที่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะสิทธิต่าง ๆ ที่เรียกร้องเอานั้นบุคคลอื่นก็ต้องรับรู้และเคารพ บุคคลผู้อ้างเอาแต่สิทธิโดยไม่รับรู้หน้าที่จะมีชีวิตอยู่ในระดับที่ปราศจากความเป็นตัวของตัวเองและเป็นการปฏิเสธความสามารถที่จะพัฒนาตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์ ขณะเดียวกันบุคคลผู้ซึ่งมีแต่ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เพียงอย่างเดียวไม่เคยได้รับรู้ในฐานะผู้ถือสิทธิก็คือทาส ความเป็นทาสเป็นสิ่งที่ทำลายศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในแง่ของความเท่าเทียมกัน

ความคิดของรัฐเฮเกลอธิบายว่าได้แสดงออกให้เห็นในรัฐธรรมนูญของแต่ละรัฐ กฎหมายระหว่างประเทศ และประวัติศาสตร์โลก โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญถือได้ว่าเป็นสถาบันสูงสุดซึ่งกำหนดรูปแบบของสถาบันการเมืองของแต่ละประเทศ สำหรับรูปการปกครองที่เฮเกลเห็นว่าได้พัฒนามาถึงขั้นหนึ่งซึ่งเป็นไปตามกระบวนการวิภาษวิธีมากที่สุดคือรูปการปกครองแบบที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งถ้าดูแต่เพียงผิวเผินก็เหมือนกับว่าพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดอำนาจ แต่ในรายละเอียดพระมหากษัตริย์และกลุ่มข้าราชการเป็นสถาบันที่มีอำนาจในการปกครองสภานิติบัญญัติกลับเป็นเพียงสถาบันที่แสดงเจตจำนงของกลุ่มอาชีพมากกว่าแทนที่จะเป็นสถาบันที่แสดงเจตจำนงของรัฐ และมีส่วนร่วมในการออกกฎหมายแต่เพียงทางอ้อมสำหรับกฎหมายระหว่างประเทศเฮเกลเห็นว่ามีความสำคัญด้อยกว่าผลประโยชน์ของรัฐในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนประวัติศาสตร์โลกเฮเกลได้ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาการของรัฐไปสู่จิตโลกอันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาการของรัฐซึ่งเมื่อบรรลุถึงจุดนั้นก็จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป

ความคิดของเฮเกลที่ได้ศึกษามาทั้งหมดได้มีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของโลกในระยะเวลาต่อมาและในปัจจุบันในลักษณะใดหรือไม่ คงจะปฏิเสธไม่ได้ที่ว่าทฤษฎีของเฮเกลได้มีอิทธิพลต่อลัทธิฟาสซิสต์ในอิตาลี และลัทธินาซีในเยอรมันในสมัยหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์โลกอันยิ่งใหญ่และกว้างขวาง แต่ถ้าจะสรุปเอาว่าทฤษฎีของเฮเกลมีส่วนสนับสนุนรูปแบบการปกครองแบบเบ็ดเสร็จอาจจะไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะลักษณะของระบบการเมืองแบบเบ็ดเสร็จบางอย่างสอดคล้องกับแนวความคิดของเฮเกลเท่านั้น อย่างไรก็ตามความคิดของเฮเกลมีหลักการที่สนับสนุนระบบการเมืองแบบอำนาจนิยมโดยส่วนรวมมากกว่าสำหรับทฤษฎีของเฮเกลอีกส่วนหนึ่งคือกระบวนการวิภาษวิธีเป็นที่ยอมรับกันว่ามิอิทธิพลต่อแนวความคิดของมาร์กอยู่เหมือนกัน แต่รายละเอียดอาจจะแตกต่างกันเช่นเกี่ยวกับ “ความคิด” มาร์กเห็นว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์แต่สำหรับเฮเกลมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดเป็นต้น สำหรับอิทธิพลของความคิดของเฮเกลที่ยังมีอิทธิพลต่อระบบการเมืองของโลกปัจจุบัน

ก็พอจะเห็นได้จากการพิจารณาระบบการปกครองแบบอำนาจนิยมซึ่งมีใช้อยู่ในประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย แต่จะเป็นความคิดส่วนตัวของเฮเกลนั้นผู้เรียบเรียงใคร่ขอฝากให้แก่ผู้ศึกษาพิจารณาด้วยตนเอง

เชิงอรรถ

¹Lee Cameron McDonald, *Western Political Theory* (Part III), (N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1968), p. 469.

*David McLellan, "The Young *Hegelians* and Karl Marx", อ้างใน สุรพงศ์ ชัยนาม, มาร์กซ์ และสังคมนิยม, (โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524) หน้า 36

³Lee Cameron McDonald, *op.cit*, p. 470.

⁴วิทย์ วิศทเวทย์, *ปรัชญาทั่วไป*, (อักษรเจริญทัศน์, 2520) หน้า 18

⁵*Loc.cit*.

⁶*Ibid* p. 50.

⁷*Loc.cit*

⁸ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง*, (ไทยวัฒนาพานิช, 2519) หน้า 81

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 177

¹⁰M. Judd Harmon, *Political Thought: From Plato to the Present*, (N.Y. : McGraw-Hill-Book Company, 1964), p. 344.

¹¹นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก*, (มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ฉบับโรเนียว, 2525) หน้า 135-136.

¹²M. Judd Harmon, *op.cit*, p. 346 (แปลโดย เสน่ห์ จามริก ในความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522 หน้า 428 429)

¹³สุชุม นวลสกุล และคณะ, *ทฤษฎีการเมือง 2*, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2523), หน้า 80.

¹⁴G.W.F. Hegel, *Reason in History*, (Translated by Robert S. Hartman), (N.Y. : The Liberal Arts Press, 1954), pp. 87-88.

¹⁵ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *อ้างแล้ว*, หน้า 177-178.

¹⁶นิธิ เอียวศรีวงศ์, *อ้างแล้ว*, หน้า 136.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

¹⁸Alan Gewirth, *Political Philosophy*, (London : The Macmillan Company, 1965) p. 90.

¹⁹Picere Hassner, "Georg W. F. Hegel", *History of Political Philosophy*, edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey, (Chicago : Rand McNally & Company, 1964) p.628.

²⁰*Ibid*, p. 629.

“Alan Gewirth, *op.cit.*, p. 82.

²²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *อ้างแล้ว*, หน้า 180.

²³เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

²⁴Alan Gewirth, *op.cit.*, p. 83.

²⁵William S. Sahakian, *History of Philosophy*, (N.Y. : Barnes & Noble Books, 1968), p. 198.

²⁶*Ibid.*, p. 197.

²⁷ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *อ้างแล้ว*, หน้า 180

²⁸เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์, *ทฤษฎีการเมืองและสังคม*, (บพิธการพิมพ์, 2524) หน้า 196

²⁹นิธิ เอียวศรีวงศ์, *อ้างแล้ว*, หน้า 139

³⁰William S. Sahakian, *op.cit.*, p. 198.

³¹G.W.F. Hegel, “Philosophy of Right and Law,” Translated by J.M. Sterrett and Carl J. Friedrich, in *The Philosophy of Hegel*, (N.Y.: The Modern Library, 1954), p. 294.

³²สุขุม นวลสกุล, *อ้างแล้ว*, หน้า 83-84

³³M. Judd Harmon, *op.cit.*, pp. 355-356.

³⁴*Ibid.* p. 354.

³⁵Pieere Hassner, *op.cit.*, p.643.

³⁶G.W.F. Hegel, *op.cit.*, p.297.

³⁷Pieere Hassner, *op.cit.*, p. 643.

³⁸Dante Germino, *Machiavelli to Marx*, (Chicago: The University of Chicago Press 1972), p. 332.

³⁹*loc.cit.*

⁴⁰ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *อ้างแล้ว*, หน้า 180.

⁴¹สุขุม นวลสกุล, *อ้างแล้ว*, หน้า 85.

⁴²M. Judd Harmon, *op.cit.*, p. 357.

⁴³เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์, *อ้างแล้ว*, หน้า 197.

⁴⁴William S. Sahakian, *op.cit.*, p. 198.

⁴⁵ส.ศิริรักษ์, *นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง*, (สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2519), หน้า 218.

⁴⁶M. Judd Harmon, *op.cit.*, p. 358.

⁴⁷*Ibid.*, p. 357.